

IX / 6,39

A K T U A L N I R A Z G O V O R I

Razgovor uredništva ZV z dr. Vladimirjem Klemenčičem,
izrednim prof. oddelka za geografijo Filozofske fakultete
v Ljubljani in direktorjem Inštituta za geografijo Uni-
verze v Ljubljani

Zdravstveni vestnik /Glasilo slovenskega zdravništva/
Letnik 41, št. 1, Ljubljana, januar 1972, stran 35 - 38, z eno
karto in profesorjevo fotografijo.

KLEMENČIČ Vladimir

prof .dr. Vladimir KLEMENČIČ

AKTUALNI RAZGOVORI

RAZGOVOR UREDNIŠTVA ZV Z DR. VLADIMIROM KLEMENČIČEM,
IZREDNIM PROFESORJEM ODDELKA ZA GEOGRAFIJO FILOZOFSKE
FAKULTETE V LJUBLJANI IN DIREKTORJEM INŠTITUTA ZA
GEOGRAFIJO UNIVERZE V LJUBLJANI

Rojen leta 1926 v Ljubljani. Diplomiral iz geografije na filozofski fakulteti v Ljubljani leta 1951. Doktoriral leta 1956 in bil leta 1966 izvoljen za izrednega profesorja geografije na filozofski fakulteti v Ljubljani.

V domačem in tujem tisku je objavil okoli 50 strokovnih prispevkov in sodeloval z referati na 2⁰ jugoslovanskih in mednarodnih simpozijih ali posvetovanjih.

Kot član mednarodnih geografskih komisij je vodil in sodeloval v geografskih raziskovalnih skupinah doma in v tujini.

ZV: Katere objektivne potrebe industrijske družbe so botrovale rojstvu socialne geografije?

VK: Že v uvodu moram poudariti, da socialne geografije ne smemo pojmovati kot posebne nove znanstvene discipline ali kot nove veje v sklopu geografskih znanosti. Z uveljavljanjem industrijske tehnologije so se začele pokrajine močno socialno diferencirati. Zato so začeli geografi že v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno preučevati prostor tudi iz socialnega aspekta. Začetkom socialno-geografske šole moremo (sklepati) slediti v Franciji. Po drugi svetovni vojni so pa postali nosilci te

šole geografi na Nizozemskem in v Zahodni Nemčiji. V zadnjem desetletju so socialni geografi prav zaradi vnašanja socialnega aspekta uspešno aplicirati svoja izhodišča v regionalno-prostorskem planiranju in v urbanizmu.

ZV: Od kdaj beležimo začetke socialne geografije na Slovenskem in kakšen je njen pomen za slovenski prostor?

VK: V slovenskem geografskem tisku lahko že pred drugo svetovno vojno zasledimo prve poizkuse vgrajevanja socialnega aspekta pri tolmačenju prostorsko relevantnih družbenih pojavov, ki izražajo socialno diferenciranost Slovenije v Ilešičevih študijah o agrarni prenaseljenosti in o sistemih poljske razdelitve Slovenije.

V zadnjem desetletju pa smo v inštitutu za geografijo univerze v Ljubljani razvijali metodologijo socialno-geografskih raziskav skupno s tematsko kartografijo in se pri tem povezovali z danes najmočnejšim socialno-geografskim centrom v Münchnu.

Razvijanje socialno-geografske metodologije so nam narekovale izredno hitre regionalno-socialne in regionalno-gospodarske spremembe, ki so vnesle v slovenski prostor veliko notranjo-prostorsko socialno diferenciacijo in izoblikovanje gospodarsko ter socialno različno razvitih področij. Rezultati dosedanjih socialno-geografskih raziskav v Sloveniji so pokazali, da lahko govorimo o specifičnih potezah razkroja klasične agrarne in o oblikovanju moderne industrijske družbe. Tej posebnosti je v veliki meri botroval poseben geopolitičen položaj SR Slovenije s tipičnimi potezami obmejne tranzitne lege ob odprti meji in z evropsko prometno križiščno lego med deželami, ki pripadajo različnim gospodarskim in vojaškim grupacijam z različnimi družbenimi sistemi. K

socialni diferenciranosti Slovenije so močno prispevale tudi prirodnogeografske razlike v osnovah za kmetijstvo in turizem, neugodna zemljiško posestna struktura ter specifičen razvoj industrializacije.

ZV: Kakšen je torej oris slovenskega prostora z značilnimi pokazovalci družbeno socialne dinamike po 2. svetovni vojni?

VK: Menda je le redka dežela na svetu, ki bi v četrtini stoletja doživela tako velike socialne spremembe. Danes industrijsko razvite evropske dežele so za znižanje kmečkega prebivalstva od dobrih dveh tretjin na dobro šestino potrebovale 50, nekatere pa tudi 100 let. Zato so se pri nas nakopičili številni problemi, ki jih nismo sproti reševali in smo se jih komaj zavedali. Naj navedem (sve-) samo nekaj značilnosti. Še pred drugo svetovno vojno je imela Slovenija dve tretjini kmečkega prebivalstva. Več kot 10% kmečkega prebivalstva je imelo tedaj tudi veliko število slovenskih mest. Zaradi gospodarskih kriz je bilo delavstvo, zlasti tisto, ki je prebivalo na podeželju, pogostokrat brez dela. Zato so si morali zagotoviti za svojo družino najnujnejšo prehrano z delom na lastni ali na najeti parceli. Mnogi, ki niso imeli zemlje, so si prišližili del prehrane skupaj s svojimi družinskimi člani z delom pri kmetih. Tako lahko trdimo, da je bilo v obdobju do druge svetovne vojne tri četrtine Slovencev odvisnih od kmečke zemlje.

Danes je v Sloveniji komaj 18% kmečkega prebivalstva. Vendar pa je od kmetijskva eksistenčno odvisno manj kot 10% kmečkega prebivalstva. Del kmetov živi zaradi ostarelosti od socialnih podpor ali drugih virov pomoči.

Tako hitremu znižanju števila kmečkega prebivalstva je vzrok tudi neugodna zemljiška struktura. Posest, ki večinoma ne dosega 8 ha kmečke zemlje oziroma 5 ha obdelovalnih površin, razdrobljenih na več parcel ter razdrobljenih na več parcel ter razmetanih po vaškem zemljišču, ki večinoma ne presegajo velikosti 3⁰ a, ne more biti osnova za racionalno, tehnizirano in komercializirano kmetijstvo. Zato se je takoj po drugi svetovni vojni močno intenziviral proces poklicnega preusmerjanja iz kmečkega v nekmečke poklice. Ta proces je dosegel do danes že tako stopnjo, da je ostalo med kmeti malo aktivnih moških, ki bi bili mlajši od 40 let. Mladi prirodni prirastek odraslega kmečkega prebivalstva se v majhni meri zaposluje v kmetijstvu. Posebej je potrebno poudariti, da je v zadnjih letih beg iz kmetijstva še močnejši pri kmečkih dekletih kot pa pri fantih.

V rokah kmečkih gospodinjstev je danes manj kot 30% kmečkih gospodarstev različnih velikosti. Od teh kmečkih gospodinjstev je četrtnina takih, ki so sestavljena le iz ostarelih, nad 60 let starih članov, okoli petina pa je takih, ki imajo mlado moško delovno silo, ki zaradi intenzivnega bega kmečkih deklet s kmetij ne more dobiti žene - kmečke gospodinje.

Posebnost našega socialnega razvoja pa je tudi v tem, da kmetje, ki zamenjujejo kmečki poklic z nekmečkim, obdrže v posesti kmečko zemljo in postanejo, če zemljo še naprej obdelujejo, tako imenovani polkmetje. Če pa obdelavo zemlje opuste, pa postanejo nekmetje z zemljiško posestvi. Na ta način prehaja kmečka zemlja v roke lastniku,

ki ni več eksistenčno odvisen od kmetijstva in zato tudi ni več emoncionalno navezan na zemljo. Z zemljo gospodari tako, kot mu to narekujejo njegove koristi, ki so pogosto v močnem nasprotju z družbenimi potrebami. Nekdaj iñilično podoba slovenske pokrajine z maksimalno izkoriščenostjo zemlje zamenjuje nova podoba kmetijsko slabo ali sploh ne izkoriščene zemlje. Nekdanje njive so se preoblikovale v travnat svet, v mnogih primerih pa se preoblikujeta njivain travnik v grmičevje. Marsikje opuščajo kmetijsko obdelavo tudi tam, kjer so za kmetijstvo ugodni naravni pogoji. To opuščanje kmetijske obdelave zemlje je intenzivno predvsem tam, kjer je zemlja z dedovanjem ali z nakupom prišla v roke maščanom, ki si skušajo v ugodnem prirodnem ambientu s pregraditvijo kmečke hiše, staje, zidanice ali kakega drugega gospodarskega poslopja, urediti počitniško hišico.

Večina kmečkega prebivalstva je našla svojo zaposlitev v povečanih ali na novo nastalih industrijskih obratih. Medtem ko se je prva generacija iz kmečkega v nekmečke poklice preslojenega prebivalstva še zadovoljevalaz nekvalificiranimi delovnimi mesti ter je morala zaradi nizkih prejemkov v industriji dopolnjevati svoje dohodke za preživljanje druživne z delom na zemlji, pa mlada generacija vsa bolj odklanja kombinacijo dvojne zaposlitve ter terja delovna mesta izven kmetijstva tudi za svoje žene.

Industrializirana območja Sloenije so se zdiferencirala na taka, ki nudijo zaposlitev obema spoloma ne glede na starost in kvalifikacijo, ter na tista, ki nudijo zaposlitev

le enemu spolu in še to večinoma na nekvalificiranem delovnem mestu. Izoblikovala so se gospodarsko razvitejša področja v stari prometni osi Slovenije med Mariborom, Celjem Ljubljano in Jesenicami ter nova gospodarsko razvitejša jedra na Koprskem, na območju Nove Gorice, Novega mesta in Velenja. Vsa ostala področja pa pripadajo področjem s slabše strukturiranimi industrijskimi in drustrijskimi delovnimi mesti ali pa agrarno zaostalim področjem.

Razlike v zdiferenciranosti Slovenije se pa še večajo zaradi razlik v infrastrukturni opremljenosti zdravstvene službe, izobraževalnih, kulturnih in znanstvenih ustanov ter prometne povezanosti.

Socialni geografi ne iščemo socialnih razlik samo v ekonomski strukturi, temveč tudi v načinu življenja prebivalstva glede na zaposlitev, bivanje, oskrbo, izobraževanje, zdravstvo, promet in rekreacijo. Tako metodološko izhodišče omogoča socialnemu geografu delitev prebivalstva na skupine, ki se med seboj razlikujejo po zgoraj navedenih elementih in s tem tudi po njihovem načinu in radiju reagiranja ter izkoriščanja prostora.

Po načinu življenja prebivalstva, po gospodarskih razmerah in po opremljenosti prostora so se v Sloveniji zelo jasno izoblikovali trije tipi področij, ki se po svojih socialnih razlikah med seboj bistveno ločijo.

Izoblikovala so se:

- a) področja odmiranja prebivalstva;
- b) področja praznjenja in
- c) področja koncentracije prebivalstva.

Področja odmiranja prebivalstva so postala vsa periferna

hribovita območja Slovenije, ki obsegajo dobro petino slovenskega prostora. Zaradi konstantnega povojnega odseljevanja mladega prebivalstva že dve desetletji močno nazaduje število prebivalstva; umrljivost je že večja od rodnosti, preostalo prebivalstvo pa že močno ostareva.

Obsežnejša področja koncentracije prebivalstva, ki obsegajo manj kot petino slovenskega prostora, so večinoma ravninska in dolinska območja ob prometnih poteh v trikotu med Mariborom, Celjem, Ljubljano in Jesenicami, kjer se že dve desetletji stekajo doselitveni tokovi prebivalstva je tod v stalnem naraščanju.

Področja praznenja prebivalstva, ki obsegajo dobro polovico slovenskega prostora, so tista, kjer se v zadnjih dveh desetletjih kažejo tendence nazadovanja števila prebivalstva. Vendar se ta področja razlikujejo od področij odmiranja po tem, da je število rojstev pri njih večje od števila umrlih. Področja praznenja prebivalstva so po demografskem razvoju tipična prehodna področja, pri katerih še ni jasno, ali se bodo preoblikovala v tip odmiranja ali v tip koncentracije prebivalstva.

Na tetri tipe področij so vezane tudi prostorsko relevantne socialne skupine prebivalstva, ki so indikatorji za socialno razlikovanje omenjenih treh tipov področij. Izhodišče za to delitev nam je udeležba prebivalstva pri obvladovanju prostora glede na zaposlitev, bivanje in rekreacijo.

V prvo skupino sodijo kmečki prebivalci s področij odmiranja prebivalstva, ki prebivajo tam, kjer delajo, in zato ker še ne poznajo prostega časa, tudi ne poznajo prostora za rekreacijo. Njihov radij gibanja in življenja sta omejena na malo obsežen prostor.

V drugo skupino sodijo večinoma delavci s področij praznjenja prebivalstva, ki žive več kilometrov stran od kraja zaposlitve na kmečkem domu kot polkmetje ali pa v novo zgrajeni hiši v bližini rodnega kraja. To je tisti del slovenskega prebivalstva, ki z delom na svoji kmetiji ne more toliko zaslužiti, da bi lahko preživel svojo družino. Zaradi nizke kvalificiranosti pa prav tako ne bi mogel preživljati družine z zaslužkom izven doma v nekmečkem poklicu. Ta skupina prebivalcev zaradi čezmerne zaposlitve in nizkih dohodkov tudi ne pozna prostega časa in oddiha. Od skupine kmetov se loči le po tem, da je radij njihovega gibanja v prostoru zaradi prihajanja iz vasi na delo večji.

V tretjo skupino pa sodijo prebivalci s področij koncentracije prebivalstva, ki žive v ugodnem okolju v mestih ali obmestnih področjih, stran od delovnega mesta. Leti lahko uživajo svoj prosti čas v svojih počitniških hišicah, ki jih imajo v širši agrarni okolici mest, v Alpah ali v Primorju. To je tista supermobilna skupina prebivalstva, ki si je v razliko od ostalih dveh skupin že ustvarila življenjske pogoje, ki so značilni za višje plasti moderne industrijske družbe. Ta skupina prebivalstva s svojim življenjem in prehajanjem iz kraja v kraj zaposlitve ter v kraj oddiha obvladuje širok in urbano urejen prostor.

Vem, da je ta delitev zelo shematična. Prebivalstvo teh treh področij bilahko še naprej delili na socialne podskupine. Da bo slika bolj jasna, naj podčrtam, da se te socialne skupine prebivalstva po odnosu do prostora, ki ga obvladujejo, razlikujejo tudi po drugih znakih.

Kmečko prebivalstvo s področij odmiranja živiv infrastrukturno neurejenem prostoru. Njihov stanovanjski prostor je večinoma tak, kot je bil pred petdesetimi leti. Gospodinjstva niso priključena na javne komunalne naprave kot npr. na vodovod, plinovod, kanalizacijo in toplovod ali centralno ogrevanje; priključena so le na električno omrežje, pa še temu se morajo nekatera odpovedati zaradi prenizkih dohodkov. Prebivalstvo teh področij je zaradi slabih prometnih poti in zvez močno oddaljeno od centrov potrošnje, izobraževanja, kulture in zdravstvene službe.

Tudi polkmetje s področij praznenja prebivalstva žive v komunalno slabo opremljenih stanovanjih. Od kmečkega prebivalstva s področij praznenja so na boljšem le v toliko, da so prometno bolje povezani s središči oskrbe, zdravstva, izobraževanja in kulture. Otroci s teh področij lahko obiskujejo višje organizirano osnovno šolo, pa tudi nekatere tipe strokovnih in srednjih šol, ne da bi se jim bilo potrebno odseljevati iz doma.

Tretja, tako imenovana skupina supermobilnih prebivalcev, pa ima svoja stanovanja v komunalno urejenih naseljih s kanalizacijo, vodovodom, plinovodom, toplovodom ali s centralnim ogrevanjem. Tudi njihove weekend hišice so v območjih, ki so, če že ne v celoti, pa vsaj deloma komunalno urejena. Kraji njihovega bivanja, zaposlitve in oddiha so večinoma ob dobrih prometnih poteh, zato ti lahko udobno komunicirajo.

ZV: Prosimo, če nakāžete, kakšen bi moral biti položaj slovenskega kmeta v naši povojni družbi.

VK: Pri nas še vedno ocenjujemo kmeta le z vidika njego-

ve osnovne funkcije pridelave živil. Vse premalo se zavedamo, da kmet s svojim delom vzdržuje in oblikuje kulturno pokrajino in s tem tudi prostor oddiha za urbano prebivalstvo. Premalo se tudi zavedamo, da kmet z obdelavo zemlje varuje pokrajino pred elementarnimi nevarnostmi ter da z obdelavo njiv, z negom travnikov in gozda vzdržuje ravnotežje med naravnim in družbenim okoljem.

V razvitih deželah, kjer se že zavedajo potreb po rekreaciji urbanega prebivalstva v kultivirani agrarni pokrajini, se vse bolj širijo glasovi, da bi morali kmetu, če ga hočemo obdržati na podeželju, plačevati tudi funkcijo negovanja kulturne pokrajine. V nekaterih alpskih deželah, kjer sili grmičevje zaradi opuščanja košnje na smučišča, izplačujejo občine kmetom določene denarne nagrade za negovanje travnikov.

O vsem tem bomo prisiljeni tudi v Sloveniji razmišljati, če bomo hoteli obdržati poseljeni prostor in še naprej proizvajati del prehrane ter vzdrževati kulturno pokrajino za rekreacijo domačega prebivalstva in tujih turistov.

Poleg posebne nagrade kmetom za vzdrževanje kulturne pokrajine bomo morali v vseh poseljenih področjih urediti infrastrukturo, saj moramo modernizirati tudi kmečki dom.

Vprašanje demografske strukture kmečkega prebivalstva Slovenije je eno od temeljnih in odprtih političnih problemov. Sedanja demografska struktura slovnskega kmečkega prebivalstva je v znamenju izumiranja. Zato se odpira vprašanje, kdo bo dajal nov, biološko čvrst naraščaj in delovno silo negrarnim dejavnostim, saj se je doslej leta v veliki meri rekrutirala iz kmečkega prebivalstva.

Prav gotovo bi bilo enotno nacionalno socialno-zdravstveno zavarovanje eden od temeljnih pogojev za homogenizacijo celotne slovenske družbe. To pa je tudi naš dolgoročen politični cilj.

ZV: Kakšni so problemi slovenskih narodnih manjšin v luči nakazanih problemov slovenskega prostora? In kakšna naj bo ustrezna strategija na področju uveljavljanja naših manjšinjskih pravic?

VK: Slovenska narodnostna manjšina v Italiji, Avstriji in na Madžarskem doživlja podobno socialno preobrazbo, kot jo doživljamo Slovenci v SRS in prebivalci drugih evropskih dežel. Zamejski Slovenci zelo hitro prehajajo iz kmečkega v druge poklice in s tem vzporedno prehaja tudi njihova zemlja v roke nekmečkega prebivalstva. Ker niso več eksistenčno odvisni od zemlje, tudi niso več nanjo emoncialno navezani. Zato pri zamejskih Slovencih, zlasti na Tržaškem Krasu in na Goriškem v Italiji ter na turistično razvitih področjih avstrijske Koroške sledimo vse bolj intenzivni preprodaji zemlje. Toda to prehajanje zemlje iz rok kmečkega v roke nekmečkemu prebivalstvu pa v zamejstvu pomeni prehajanje zemlje v roke italijanskemu in nemškemu živilju, zato je ta pojav tudi dejavnik raznarodovanja Slovencev.

Če hočemo Slovenci iz SR Slovenije resnično nekaj prispevati k zaščiti slovenskega živilja v zamejstvu, mu moramo pomagati pri enakopravnem uveljavljanju v vseh oblikah modernega življenja, predvsem v izobraževanju, v gospodarstvu in pri prosvetno-kulturnem delu, ne nazadnje pa tudi pri vseh tistih oblikah aktivnosti, ki potrebu-

jejo pomoč v obliki znanstveno-raziskovalnega dela.

Mislím, da nam daje za to dovolj možnosti sodoben politični koncept dela Socialistične zveze Slovenije, ki naj bi bila usmerjevalec naših prizadevanj na tem področju.

ZV: Ali je dolgoročno planiranje v Sloveniji skladno z orisano problematiko slovenskega prostora? Kaj moramo storiti, če želimo družbene procese obvladovati, ne pa se jim prilagajati in jih le nemočno registrirati?

VK: Slovenci skušamo opredeliti vizijo svoje prihodnosti z zasnovo koncepta dolgoročnega gospodarskega razvoja in z regionalno-prostorskim planom Slovenije. Ob pripravah teh dveh nalog smo šele spoznali, da mnogih elementov in dejavnikov našega razvoja ne obvladujemo in da smo doslej preveč zanemarili družbenoslovne raziskave. Prav gotovo pa je med našimi najbolj pozitivnimi spoznanji to, da smo prišli v socialnem razlikovanju zaradi prepuščanja gospodarskega in socialnega razvoja stihiji že tako daleč, da to postaja resna zavora celotnemu razvoju Slovenije.

Kot instrument socialnega uravnavanja razvoja naj bi služil policentrični sistem, ki bi enakomerno usmerjal gospodarski in socialni razvoj Slovenije iz več središč. Ta sistem naj bi bil zagotavljal enake možnosti izobraževanja, zaposlovanja, zdravstvene in socialne zaščite in preskrbe vsemu prebivalstvu Slovenije ne glede na kraj rojstva, ali kraj bivanja.

Cilji so jasni, vendar se mi dozdeva, da se ta načela ob dnevnem reševanju različnih družbenih problemov uveljavljajo le še premalo dosledno. Še vedno ostajajo za gospodarska vlaganja in za naseljevanje sposobnejšega in

mobilnejšega prebivalstva privlačnejša le nekatera izbrana območja, ki obsegajo zelo majhen del slovenskega prostora. Dokopati se bomo morali do prepričanja, da uveljavljanje policentrizma ni le stvar poklicnih planerjev, temvč tudi širokega kroga vseh tistih dejavnikov, ki v kakršnikoli obliki v merilu celotne republike ali občin s svojimi posegi usmerjajo razvoj gospodarskih in negospodarskih dejavnosti,

ZV: Ali si zdravstvena služba lahko obeta praktične koristi od izsledkov socialne geografije? Kako si zamišljate uspešno sodelovanje?

VK: Ker je bil doslej pri programiranju zdravstvene službe regionalni prostorski aspekt skoraj odsoten, menim, da je pomanjkljivost mreže in strukture zdravstvene službe tudi prispevala k socialno-prostorski z diferenciranosti Slovenije. Zato mislim, da bi pri načrtovanju mreže in strukture zdravstvene službe že lahko služili rezultati socialnogeografskega proučevanja Slovenije. Socialni geografi bi lahko s svojimi aspekti pomagali pri pripravi takega programa razvoja zdravstvene službe, ki bi slonel na policentrični zasnovi družbenega razvoja Slovenije.

ZV: Kakšno organizacijsko obliko zdravstvene službe bi torej predlagali in kako pri obstoječem načinu financiranja zagotoviti njeno enakomerno učinkovitost v celotnem slovenskem prostoru?

VK: Zdravstvena služba bo v bodoče morala biti organizirana tako, da bo lahko predstavljala enega od temeljnih dejavnikov policentričnega sistema ter da bo lahko odločilno vplivala na način poselitve prebivalstva v

Sloveniji. Prostorsko bo morala biti organizirana tako, da se je bodo lahko enakopravno posluževali vsi sloji prebivalstva Slovenije, ne glede na kraj ali območje njihovega bivanja. Zdravstvena služba je po mojem eden od pomembnih dejavnikov družbenega razvoja. Zato bomo morali zdravstveno službo urejati s širših družbenih aspektov, kot smo bili doslej vajeni.

ZV: Zanimajo nas vaši načrti v raziskovalni dejavnosti.

VK: V našem delu bodo tudi v bodoče še naprej v ospredju regionalni problemi Slovenije in Slovencev, ne glede na njihov kraj bivanja, tako da bomo zajeli ves prostor gibanja Slovencev, tistih, ki prebivajo v SRS, in tistih, ki so v zamejstvu, na sezonskem delu in v izseljeništvu.

prof .dr. Vladimir KLEMENČIČ

AKTUALNI RAZGOVORI

RAZGOVOR UREDNIŠTVA ZV Z DR. VLADIMIROM KLEMENČIČEM,
IZREDNIM PROFESORJEM ODDELKA ZA GEOGRAFIJO FILOZOFŠKE
FAKULTETE V LJUBLJANI IN DIREKTORJEM INŠTITUTA ZA
GEOGRAFIJO UNIVERZE V LJUBLJANI

Rojen leta 1926 v Ljubljani. Diplomiral iz geografije na
filozofski fakulteti v Ljubljani leta 1951. Doktoriral
leta 1956 in bil leta 1966 izvoljen za izrednega pro-
fesorja geografije na filozofski fakulteti v Ljubljani.

V domačem in tujem tisku je objavil okoli 50 strokovnih
prispevkov in sodeloval z referati na 2⁰ jugoslovanskih in
mednarodnih simpozijih ali posvetovanjih.

Kot član mednarodnih geografskih komisij je vodil in
sodeloval v geografskih raziskovalnih skupinah doma in
v tujini.

ZV: Katere objektivne potrebe industrijske družbe so
botrovale rojstvu socialne geografije?

VK: Že v uvodu moram podčrtati, da socialne geografije
ne smemo pojmovati kot posebne nove znanstvene discipli-
ne ali kot nove veje v sklopu geografskih znanosti. Z
uveljavljanjem industrijske tehnologije so se začele
pokrajine močno socialno diferencirati. Zato so začeli
geografi že v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno
preučevati prostor tudi iz socialnega aspekta. Začetkom
socialno-geografske šole moremo (sklepati) slediti v Fran-
ciji. Po drugi svetovni vojni so pa postali nosilci te

šole geografi na Nizozemskem in v Zahodni Nemčiji. V zadnjem desetletju so socialni geografi prav zaradi vnašanja socialnega aspekta uspešno aplicirati svoja izhodišča v regionalno-prostorskem planiranju in v urbanizmu.

ZV: Od kdaj beležimo začetke socialne geografije na Slovenskem in kakšen je njen pomen za slovenski prostor?

VK: V slovenskem geografskem tisku lahko že pred drugo svetovno vojno zasledimo prve poizkuse vgrajevanja socialnega aspekta pri tolmačenju prostorsko relevantnih družbenih pojavov, ki izražajo socialno diferenciranost Slovenije v Ilešičevih študijah o agrarni prenaseljenosti in o sistemih poljske razdelitve Slovenije.

V zadnjem desetletju pa smo v inštitutu za geografijo univerze v Ljubljani razvijali metodologijo socialno-geografskih raziskav skupno s tematsko kartografijo in se pri tem povezovali z danes najmočnejšim socialno-geografskim centrom v Münchnu.

Razvijanje socialno-geografske metodologije so nam narekovale izredno hitre regionalno-socialne in regionalno-gospodarske spremembe, ki so vnesle v slovenski prostor veliko notranjo-prostorsko socialno diferenciacijo in izoblikovanje gospodarsko ter socialno različno razvitih področij. Rezultati dosedanjih socialno-geografskih raziskav v Sloveniji so pokazali, da lahko govorimo o specifičnih potezah razkroja klasične agrarne in o oblikovanju moderne industrijske družbe. Tej posebnosti je v veliki meri botroval poseben geopolitičen položaj SR Slovenije s tipičnimi potezami obmejne tranzitne lege ob odprti meji in z evropsko prometno križiščno lego med deželami, ki pripadajo različnim gospodarskim in vojaškim grupacijam z različnimi družbenimi sistemi. K

socialni diferenciranosti Slovenije so močno prispevale tudi prirodnogeografske razlike v osnovah za kmetijstvo in turizem, neugodna zemljiško posestna struktura ter specifičen razvoj industrializacije.

ZV: Kakšen je torej oris slovenskega prostora z značilnimi pokazovalci družbeno socialne dinamike po 2. svetovni vojni?

VK: Menda je le redka dežela na svetu, ki bi v četrtini stoletja doživela tako velike socialne spremembe. Danes industrijsko razvite evropske dežele so za znižanje kmečkega prebivalstva od dobrih dveh tretjin na dobro šestino potrebovale 50, nekatere pa tudi 100 let. Zato so se pri nas nakopičili številni problemi, ki jih nismo sproti reševali in smo se jih komaj zavedali. Naj navedem (sve-) samo nekaj značilnosti. Še pred drugo svetovno vojno je imela Slovenija dve tretjini kmečkega prebivalstva. Več kot 10% kmečkega prebivalstva je imelo tedaj tudi veliko število slovenskih mest. Zaradi gospodarskih kriz je bilo delavstvo, zlasti tisto, ki je prebivalo na podeželju, pogostokrat brez dela. Zato so si morali zagotoviti za svojo družino najnujnejšo prehrano z delom na lastni ali na najeti parceli. Mnogi, ki niso imeli zemlje, so si priškržili del prehrane skupaj s svojimi družinskimi člani z delom pri kmetih. Tako lahko trdimo, da je bilo v obdobju do druge svetovne vojne tri četrtine Slovencev odvisnih od kmečke zemlje.

Danes je v Sloveniji komaj 18% kmečkega prebivalstva. Vendar pa je od kmetijskva eksistenčno odvisno manj kot 10% kmečkega prebivalstva. Del kmetov živi zaradi ostarelosti od socialnih podpor ali drugih virov pomoči.

Tako hitremu znižanju števila kmečkega prebivalstva je vzrok tudi neugodna zemljiška struktura. Posest, ki večinoma ne dosega 8 ha kmečke zemlje oziroma 5 ha obdelovalnih površin, razdrobljenih na več parcel ter razdrobljenih na več parcel ter razmetanih po vaškem zemljišču, ki večinoma ne presegajo velikosti 3⁰ a, ne more biti osnova za racionalno, tehnizirano in komercializirano kmetijstvo. Zato se je takoj po drugi svetovni vojni močno intenziviral proces poklicnega preusmerjanja iz kmečkega v nekmečke poklice. Ta proces je dosegel do danes že tako stopnjo, da je ostalo med kmeti malo aktivnih moških, ki bi bili mlajši od 40 let. Mladi prirodni prirastek odraslega kmečkega prebivalstva se v majhni meri zaposluje v kmetijstvu. Posebej je potrebno poudariti, da je v zadnjih letih beg iz kmetijstva še močnejši pri kmečkih dekletih kot pa pri fantih.

V rokah kmečkih gospodinjstev je danes manj kot 30% kmečkih gospodarstev različnih velikosti. Od teh kmečkih gospodinjstev je četrtnina takih, ki so sestavljena le iz ostarelih, nad 60 let starih članov, okoli petina pa je takih, ki imajo mlado moško delovno silo, ki zaradi intenzivnega bega kmečkih deklet s kmetij ne more dobiti žene - kmečke gospodinje.

Posebnost našega socialnega razvoja pa je tudi v tem, da kmetje, ki zamenjujejo kmečki poklic z nekmečkim, obdržijo v posesti kmečko zemljo in postanejo, če zemljo še naprej obdelujejo, tako imenovani polkmetje. Če pa obdelavo zemlje opuste, pa postanejo nekmetje z zemljiško posestvi. Na ta način prehaja kmečka zemlja v roke lastniku,

ki ni več eksistenčno odvisen od kmetijstva in zato tudi ni več emoncionalno navezan na zemljo. Z zemljo gospodari tako, kot mu to narekujejo njegove koristi, ki so pogosto v močnem nasprotju z družbenimi potrebami. Nekdaj izhilično podoba slovenske pokrajine z maksimalno izkoriščenostjo zemlje zamenjuje nova podoba kmetijsko slabo ali sploh ne izkoriščene zemlje. Nekdanje njive so se preoblikovale v travnat svet, v mnogih primerih pa se preoblikujeta njiva in travnik v grmičevje. Marsikje opuščajo kmetijsko obdelavo tudi tam, kjer so za kmetijstvo ugodni naravni pogoji. To opuščanje kmetijske obdelave zemlje je intenzivno predvsem tam, kjer je zemlja z dedovanjem ali z nakupom prišla v roke meščanom, ki si skušajo v ugodnem prirodnem ambientu s pregraditvijo kmečke hiše, staje, zidanice ali kakega drugega gospodarskega poslojja, urediti počitniško hišico.

Večina kmečkega prebivalstva je našla svoje zaposlitev v povečanih ali na novo nastalih industrijskih obratih. Medtem ko se je prva generacija iz kmečkega v nekmečke poklice preslojenega prebivalstva še zadovoljevala z nekvalificiranimi delovnimi mesti ter je morala zaradi nizkih prejemkov v industriji dopolnjevati svoje dohodke za preživljanje druživne z delom na zemlji, pa mlada generacija vse bolj odklanja kombinacijo dvojne zaposlitve ter terja delovna mesta izven kmetijstva tudi za svoje žene.

Industrializirana območja Slovenije so se zdiferencirala na taka, ki nudijo zaposlitev obema spoloma ne glede na starost in kvalifikacijo, ter na tista, ki nudijo zaposlitev

le enemu spolu in še to večinoma na nekvalificiranem delovnem mestu. Izoblikovala so se gospodarsko razvitejša področja v stari prometni osi Slovenije med Mariborom, Celjem Ljubljano in Jesenicami ter nova gospodarsko razvitejša jedra na Koprskem, na območju Nove Gorice, Novega mesta in Velenja. Vse ostala področja pa pripadajo področjem s slabše strukturiranimi industrijskimi in drustrijskimi delovnimi mesti ali pa agrarno zastalim področjem.

Razlike v zdiferenciranosti Slovenije se pa še večajo zaradi razlik v infrastrukturni opremljenosti zdravstvene službe, izobraževalnih, kulturnih in znanstvenih ustanov ter prometne povezanosti.

Socialni geografi ne iščemo socialnih razlik samo v ekonomski strukturi, temveč tudi v načinu življenja prebivalstva glede na zaposlitev, bivanje, oskrbo, izobraževanje, zdravstvo, promet in rekreacijo. Tako metodološko izhodišče omogoča socialnemu geografu delitev prebivalstva na skupine, ki se med seboj razlikujejo po zgoraj navedenih elementih in s tem tudi po njihovem načinu in radiju reagiranja ter izkoriščanja prostora.

Po načinu življenja prebivalstva, po gospodarskih razmerah in po opremljenosti prostora so se v Sloveniji zelo jasno izoblikovali trije tipi področij, ki se po svojih socialnih razlikah med seboj bistveno ločijo.

Izoblikovala so se:

- a) področja odmiranja prebivalstva;
- b) področja praznjenja in
- c) področja koncentracije prebivalstva.

Področja odmiranja prebivalstva so postala v ~~bla~~ periferne

hribovita območja Slovenije, ki obsegajo dobro petino slovenskega prostora. Zaradi konstantnega povojnega odseljevanja mladega prebivalstva že dve desetletji močno nazaduje število prebivalstva; umrljivost je že večja od rodnosti, preostalo prebivalstvo pa že močno ostareva.

Obsežnejša področja koncentracije prebivalstva, ki obsegajo manj kot petino slovenskega prostora, so večinoma ravninska in dolinska območja ob prometnih poteh v trikotju med Mariborom, Celjem, Ljubljano in Jesenicami, kjer se že dve desetletji stekajo doselitveni tokovi prebivalstva je tod v stalnem naraščanju.

Področja praznenja prebivalstva, ki obsegajo dobro polovico slovenskega prostora, so tista, kjer se v zadnjih dveh desetletjih kažejo tendence nazadovanja števila prebivalstva. Vendar se ta področja razlikujejo od področij odmiranja po tem, da je število rojstev pri njih večje od števila umrlih. Področja praznenja prebivalstva so po demografskem razvoju tipična prehodna področja, pri katerih še ni jasno, ali se bodo preoblikovala v tip odmiranja ali v tip koncentracije prebivalstva.

Na tetri tipe področij so vezane tudi prostorsko relevantne socialne skupine prebivalstva, ki so indikatorji za socialno razlikovanje omenjenih treh tipov področij. Izhodišče za to delitev nam je udeležba prebivalstva pri obvladovanju prostora glede na zaposlitev, bivanje in rekreacijo.

V prvo skupino sodijo kmečki prebivalci s področij odmiranja prebivalstva, ki prebivajo tam, kjer delajo, in zato ker še ne poznajo prostega časa, tudi ne poznajo prostora za rekreacijo. Njihov radij gibanja in življenja sta omejena na malo obsežen prostor.

V drugo skupino sodijo večinoma delavci s področij praznjenja prebivalstva, ki žive več kilometrov stran od kraja zaposlitve na kmečkem domu kot polkmetje ali pa v novo zgrajeni hiši v bližini rodnega kraja. To je tisti del slovenskega prebivalstva, ki z delom na svoji kmetiji ne more toliko zaslužiti, da bi lahko preživel svojo družino. Zaradi nizke kvalificiranosti pa prav tako ne bi mogel preživljati družine z zaslužkom izven doma v nekmečkem poklicu. Ta skupina prebivalcev zaradi čezmerne zaposlitve in nizkih dohodkov tudi ne pozna prostega časa in oddiha. Od skupine kmetov se loči le po tem, da je radij njihovega gibanja v prostoru zaradi prihajanja iz vasi na delo večji.

V tretjo skupino pa sodijo prebivalci s področij koncentracije prebivalstva, ki žive v ugodnem okolju v mestih ali obmestnih področjih, stran od delovnega mesta. Leti lahko uživajo svoj prosti čas v svojih počitniških hišicah, ki jih imajo v širši agrarni okolici mest, v Alpah ali v Primorju. To je tista supermobilna skupina prebivalstva, ki si je v razliko od ostalih dveh skupin že ustvarila življenjske pogoje, ki so značilni za višje plasti moderne industrijske družbe. Ta skupina prebivalstva s svojim življenjem in prehajanjem iz kraja v kraj zaposlitve ter v kraj oddiha obvladuje širok in urbano urejen prostor.

Vem, da je ta delitev zelo shematična. Prebivalstvo teh treh področij bilahko še naprej delili na socialne podskupine. Da bo slika bolj jasna, naj podčrtam, da se te socialne skupine prebivalstva po odnosu do prostora, ki ga obvladujejo, razlikujejo tudi po drugih znakih.

Kmečko prebivalstvo s področij odmiranja živiv infrastrukturno neurejenem prostoru. Njihov stanovanjski prostor je večinoma tak, kot je bil pred petdesetimi leti. Gospodinjstva niso priključena na javne komunalne naprave kot npr. na vodovod, plinovod, kanalizacijo in toplovod ali centralno ogrevanje; priključena so le na električno omrežje, pa še temu se morajo nekatera odpovedati zaradi prenizkih dohodkov. Prebivalstvo teh področij je zaradi slabih prometnih poti in zvez močno oddaljeno od centrov potrošnje, izobraževanja, kulture in zdravstvene službe.

Tudi polkmetje s področij praznenja prebivalstva žive v komunalno slabo opremljenih stanovanjih. Od kmečkega prebivalstva s področij praznenja so na boljšem le v toliko, da so prometno bolje povezani s središči oskrbe, zdravstva, izobraževanja in kulture. Otroci s teh področij lahko obiskujejo višje organizirano osnovno šolo, pa tudi nekatere tipe strokovnih in srednjih šol, ne da bi se jim bilo potrebno odseljevati iz doma.

Tretja, tako imenovana skupina supermobilnih prebivalcev, pa ima svoja stanovanja v komunalno urejenih naseljih s kanalizacijo, vodovodom, plinovodom, toplovodom ali s centralnim ogrevanjem. Tudi njihove weekend hišice so v območjih, ki so, če že ne v celoti, pa vsaj deloma komunalno urejena. Kraji njihovega bivanja, zaposlitve in oddiha so večinoma ob dobrih prometnih poteh, zato ti lahko udobno komunicirajo.

ZV: Prosimo, če nakažete, kakšen bi moral biti položaj slovenskega kmeta v naši povojni družbi.

VK: Pri nas še vedno ocenjujemo kmeta le z vidika njego-

ve osnovne funkcije pridelave živil. Vse premalo se zavedamo, da kmet s svojim delom vzdržuje in oblikuje kulturno pokrajino in s tem tudi prostor oddiha za urbano prebivalstvo. Premalo se tudi zavedamo, da kmet s obdelavo zemlje varuje pokrajino pred elementarnimi nevarnostmi ter da s obdelavo njiv, z nega travnikov in gozda vzdržuje ravnotežje med naravnim in družbenim okoljem.

V razvitih deželah, kjer se še zavedajo potreb po rekreaciji urbanega prebivalstva v kultivirani agrarni pokrajini, se vse bolj širijo glasovi, da bi morali kmetu, če ga hočemo obdržati na podeželju, plačevati tudi funkcijo negovanja kulturne pokrajine. V nekaterih alpskih deželah, kjer sili grmičevje zaradi opuščanja košnje na smučišča, izplačujejo občine kmetom določene denarne nagrade za negovanje travnikov.

O vsem tem bomo prisiljeni tudi v Sloveniji razmišljati, če bomo hoteli obdržati poseljeni prostor in še naprej proizvajati del prehrane ter vzdrževati kulturno pokrajino za rekreacijo domačega prebivalstva in tujih turistov.

Poleg posebne nagrade kmetom za vzdrževanje kulturne pokrajine bomo morali v vseh poseljenih področjih urediti infrastrukturo, saj moramo modernizirati tudi kmečki dom.

Vprašanje demografske strukture kmeškega prebivalstva Slovenije je eno od temeljnih in odprtih političnih problemov. Sedanja demografska struktura slovanskega kmeškega prebivalstva je v znamenju izumiranja. Zato se odpira vprašanje, kdo bo dal nov, biološko čvrst naraščaj in delovno silo negrarnim dejavnostim, saj se je doslej leta v veliki meri rekrutirala iz kmeškega prebivalstva.

Prav gotovo bi bilo enotno nacionalno socialno-zdravstveno zavarovanje eden od temeljnih pogojev za homogenizacijo celotne slovenske družbe. To pa je tudi naš dolgoročen politični cilj.

ZV: Kakšni so problemi slovenskih narodnih manjšin v luči nakazanih problemov slovenskega prostora? In kakšna naj bo ustrezna strategija na področju uveljavljanja naših manjšinjskih pravic?

VK: Slovenska narodnostna manjšina v Italiji, Avstriji in na Madžarskem doživlja podobno socialno preobrazbo, kot jo doživljamo Slovenci v SRS in prebivalci drugih evropskih dežel. Zamejski Slovenci zelo hitro prehajajo iz kmečkega v druge poklice in s tem vzporedno prehaja tudi njihova zemlja v roke nekmečkega prebivalstva. Ker niso več eksistenčno odvisni od zemlje, tudi niso več nanjo emoncialno navezani. Zato pri zamejskih Slovencih, zlasti na Tržaškem Kressu in na Goriškem v Italiji ter na turistično razvitih področjih avstrijske Koroške sledimo vse bolj intenzivni preprodaji zemlje. Toda to prehajanje zemlje iz rok kmečkega v roke nekmečkemu prebivalstvu pa v zamejstvu pomeni prehajanje zemlje v roke italijanskemu in nemškemu življu, zato je ta pojav tudi dejavnik raznarodovanja Slovencev.

Če hočemo Slovenci iz SR Slovenije resnično nekaj prispevati k zaščiti slovenskega življa v zamejstvu, mu moramo pomagati pri enakopravnem uveljavljanju v vseh oblikah modernega življenja, predvsem v izobraževanju, v gospodarstvu in pri prosvetno-kulturnem delu, ne nazadnje pa tudi pri vseh tistih oblikah aktivnosti, ki potrebu-

jejo pomoč v obliki znanstveno-raziskovalnega dela.

Mislím, da nam daje za to dovolj možnosti sodoben politični koncept dela Socialistične zveze Slovenije, ki naj bi bila usmerjevalec naših prizadevanj na tem področju.

ZV: Ali je dolgoročno planiranje v Sloveniji skladno z orisano problematiko slovenskega prostora? Kaj moramo storiti, če želimo družbene procese obvladovati, ne pa se jim prilagajati in jih le nemočno registrirati?

VK: Slovenci skušamo opredeliti vizije svoje prihodnosti z zasnovo koncepta dolgoročnega gospodarskega razvoja in z regionalno-prostorskim planom Slovenije. Ob pripravah teh dveh nalog smo šele spoznali, da mnogih elementov in dejavnikov našega razvoja ne obvladujemo in da smo doslej preveč zanemarili družbenoslovne raziskave. Prav gotovo pa je med našimi najbolj pozitivnimi spoznanji to, da smo prišli v socialnem razlikovanju zaradi prepuščanja gospodarskega in socialnega razvoja stihiji že tako daleč, da to postaja resna zavora celotnemu razvoju Slovenije.

Kot instrument socialnega uravnavanja razvoja naj bi služil policentrični sistem, ki bi enakomerno usmerjal gospodarski in socialni razvoj Slovenije iz več središč. Ta sistem naj bi bil zagotavljal enake možnosti izobraževanja, zaposlovanja, zdravstvene in socialne zaščite in preskrbe vsemu prebivalstvu Slovenije ne glede na kraj rojstva, ali kraj bivanja.

Cilji so jasni, vendar se mi dozdeva, da se ta načela ob dnevnem reševanju različnih družbenih problemov uveljavljajo le še premalo dosledno. Še vedno ostajajo za gospodarska vlaganja in za naseljevanje sposobnejšega in

mobilnejšega prebivalstva privlačnejša le nekatera izbrana območja, ki obsegajo zelo majhen del slovenskega prostora. Dekopati se bomo morali do prepričanja, da uveljavljanje policentrizma ni le stvar poklicnih planerjev, temvč tudi širokega kroga vseh tistih dejavnikov, ki v kakršnikoli obliki v merilu celotne republike ali občina s svojimi posegi usmerjajo razvoj gospodarskih in negospodarskih dejavnosti,

ZV: Ali si zdravstvena služba lahko obeta praktične koristi od izsledkov socialne geografije? Kako si zamišljate uspešno sodelovanje?

VK: Ker je bil doslej pri programiranju zdravstvene službe regionalni prostorski aspekt skoraj odsoten, menim, da je pomanjkljivost mreže in strukture zdravstvene službe tudi prispevala k socialno-prostorski zidiferenciranosti Slovenije. Zato mislim, da bi pri načrtovanju mreže in strukture zdravstvene službe že lahko služili rezultati socialnogeografskega proučevanja Slovenije. Socialni geografi bi lahko s svojimi aspekti pomagali pri pripravi tekega programa razvoja zdravstvene službe, ki bi slovel na policentrični zasnovi družbenega razvoja Slovenije.

ZV: Kakšno organizacijsko obliko zdravstvene službe bi torej predlagali in kako pri obstoječem načinu financiranja zagotoviti njeno enakomerno učinkovitost v celotnem slovenskem prostoru?

VK: Zdravstvena služba bo v bodoče morala biti organizirana tako, da bo lahko predstavljal enega od temeljnih dejavnikov policentričnega sistema ter da bo lahko odločilno vplivala na način poselitve prebivalstva v

Sloveniji. Prostorsko bo morala biti organizirana tako, da se je bodo lahko enakopravno posluževali vsi sloji prebivalstva Slovenije, ne glede na kraj ali območje njihovega bivanja. Zdravstvena služba je po mojem eden od pomembnih dejavnikov družbenega razvoja. Zato bomo morali zdravstveno službo urejati s širših družbenih aspektov, kot smo bili doslej vajeni.

ZV: Zanimajo nas vaši načrti v raziskovalni dejavnosti.

VK: V našem delu bodo tudi v bodoče še naprej v ospredju regionalni problemi Slovenije in Slovencev, ne glede na njihov kraj bivanja, tako da bomo zajeli ves prostor gibanja Slovencev, tistih, ki prebivajo v SRS, in tistih, ki so v zamejstvu, na sezonskem delu in v izseljeništvu.

prof. dr. Vladimir KLEMENČIČ

AKTUALNI RAZGOVORI

RAZGOVOR UREDNIŠTVA ZV Z DR. VLADIMIROM KLEMENČIČEM,
IZREDNIM PROFESORJEM ODDELKA ZA GEOGRAFIJO FILOZOFŠKE
FAKULTETE V LJUBLJANI IN DIREKTORJEM INŠTITUTA ZA
GEOGRAFIJO UNIVERZE V LJUBLJANI

Rojen leta 1926 v Ljubljani. Diplomiral iz geografije na
filozofski fakulteti v Ljubljani leta 1951. Doktoriral
leta 1956 in bil leta 1966 izvoljen za izrednega pro-
fesorja geografije na filozofski fakulteti v Ljubljani.

V domačem in tujem tisku je objavil okoli 50 strokovnih
prispevkov in sodeloval z referati na 2° jugoslovanskih in
mednarodnih simpozijih ali posvetovanjih.

Kot član mednarodnih geografskih komisij je vodil in
sodeloval v geografskih raziskovalnih skupinah doma in
v tujini.

ZV: Katere objektivne potrebe industrijske družbe so
botrovale rojstvu socialne geografije?

VK: Že v uvodu moram podčrtati, da socialne geografije
ne smemo pojmovati kot posebne nove znanstvene discipli-
ne ali kot nove veje v sklopu geografskih znanosti. Z
uveljavljanjem industrijske tehnologije so se začele
pokrajine močno socialno diferencirati. Zato so začeli
geografi že v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno
preučevati prostor tudi iz socialnega aspekta. Začetkom
socialno-geografske šole moremo (sklepati) slediti v Fran-
ciji. Po drugi svetovni vojni so pa postali nosilci te

šole geografi na Nizozemskem in v Zahodni Nemčiji. V zadnjem desetletju so socialni geografi prav zaradi vnašanja socialnega aspekta uspešno aplicirali svoja izhodišča v regionalno-prostorskem planiranju in v urbanizmu.

ZV: Od kdaj beležimo začetke socialne geografije na Slovenskem in kakšen je njen pomen za slovenski prostor?

VK: V slovenskem geografskem tisku lahko že pred drugo svetovno vojno zasledimo prve poizkuse vgrajevanja socialnega aspekta pri tolmačenju prostorsko relevantnih družbenih pojavov, ki izražajo socialno diferenciranost Slovenije v Ilešičevih študijah o agrarni prenaseljenosti in o sistemih poljske razdelitve Slovenije.

V zadnjem desetletju pa smo v inštitutu za geografijo univerze v Ljubljani razvijali metodologijo socialno-geografskih raziskav skupno s tematsko kartografijo in se pri tem povezovali z danes najmočnejšim socialno-geografskim centrom v Münchnu.

Razvijanje socialno-geografske metodologije so nam narekovale izredno hitre regionalno-socialne in regionalno-gospodarske spremembe, ki so vnesle v slovenski prostor veliko notranjo-prostorsko socialno diferenciacijo in izoblikovanje gospodarsko ter socialno različno razvitih področij. Rezultati dosedanjih socialno-geografskih raziskav v Sloveniji so pokazali, da lahko govorimo o specifičnih potezah razkroja klasične agrarne in o oblikovanju moderne industrijske družbe. Tej posebnosti je v veliki meri botroval poseben geopolitičen položaj SR Slovenije s tipičnimi potezami obmejne tranzitne lege ob odprti meji in z evropsko prometno križiščno lego med deželami, ki pripadajo različnim gospodarskim in vojaškim grupacijam z različnimi družbenimi sistemi. K

socialni diferenciranosti Slovenije so močno prispevale tudi prirodnogeografske razlike v osnovah za kmetijstvo in turizem, neugodna zemljiško posestna struktura ter specifičen razvoj industrializacije.

ZV: Kakšen je torej oris slovenskega prostora z značilnimi pokazovalci družbene socialne dinamike po 2. svetovni vojni?

VK: Menda je le redka dežela na svetu, ki bi v četrtini stoletja doživela tako velike socialne spremembe. Danes industrijsko razvite evropske dežele so za znižanje kmeškega prebivalstva od dobrih dveh tretjin na dobro šestino potrebovale 50, nekatere pa tudi 100 let. Zato so se pri nas nakopičili številni problemi, ki jih nismo sproti reševali in smo se jih komaj zavedali. Naj navedem (sve-) samo nekaj značilnosti. Še pred drugo svetovno vojno je imela Slovenija dve tretjini kmeškega prebivalstva. Več kot 10% kmeškega prebivalstva je imelo tedaj tudi veliko število slovenskih mest. Zaradi gospodarskih kriz je bilo delavstvo, zlasti tisto, ki je prebivalo na podeželju, pogostokrat brez dela. Zato so si morali zagotoviti za svojo družino najnujnejšo prehrano z delom na lastni ali na najeti parceli. Mnogi, ki niso imeli zemlje, so si priškrbili del prehrane skupaj s svojimi družinskimi člani z delom pri kmetih. Tako lahko trdimo, da je bilo v obdobju do druge svetovne vojne tri četrtine Slovencev odvisnih od kmeške zemlje.

Danes je v Sloveniji komaj 18% kmeškega prebivalstva. Vendar pa je od kmetijskva eksistenčno odvisno manj kot 10% kmeškega prebivalstva. Del kmetov živi zaradi ostarelosti od socialnih podpor ali drugih virov pomoči.

Tako hitremu znižanju števila kmeškega prebivalstva je vzrok tudi neugodna zemljiška struktura. Posest, ki večinoma ne dosega 8 ha kmeške zemlje oziroma 5 ha obdelovalnih površin, razdrobljenih na več parcel ter razdrobljenih na več parcel ter razmetanih po vaškem zemljišču, ki večinoma ne presegajo velikosti 3⁰ a, ne more biti osnova za racionalno, tehnizirano in komercializirano kmetijstvo. Zato se je takoj po drugi svetovni vojni močno intenziviral proces poklicnega preusmerjanja iz kmeškega v nekmeške poklice. Ta proces je dosegel do danes že tako stopnjo, da je ostalo med kmeti malo aktivnih moških, ki bi bili mlajši od 40 let. Mladi prirodni prirastek odraslega kmeškega prebivalstva se v majhni meri zaposluje v kmetijstvu. Posebej je potrebno poudariti, da je v zadnjih letih beg iz kmetijstva še močnejši pri kmeških dekletih kot pa pri fantih.

V rokah kmeških gospodinjstev je danes manj kot 30% kmeških gospodarstev različnih velikosti. Od teh kmeških gospodinjstev je četrtnina takih, ki so sestavljena le iz ostarelih, nad 60 let starih članov, okoli petina pa je takih, ki imajo mlado moško delovno silo, ki zaradi intenzivnega bega kmeških deklet s kmetij ne more dobiti žene - kmeške gospodinje.

Posebnost našega socialnega razvoja pa je tudi v tem, da kmetje, ki zamenjujejo kmeški poklic z nekmeškim, obdržijo v posesti kmeško zemljo in postanejo, če zemljo še naprej obdelujejo, tako imenovani polkmetje. Če pa obdelavo zemlje opuste, pa postanejo nekmetje z zemljiško posestviijo. Na ta način prehaja kmeška zemlja v roke lastniku,

ki ni več eksistenčno odvisen od kmetijstva in zato tudi ni več emoncionalno navezan na zemljo. Z zemljo gospodari tako, kot mu to narekujejo njegove koristi, ki so pogosto v močnem nasprotju z družbenimi potrebami. Nekdaj ižilično podoba slovenske pokrajine z maksimalno izkoriščenostjo zemlje zamenjuje nova podoba kmetijsko slabo ali sploh ne izkoriščene zemlje. Nekdanje njive so se preoblikovale v travnat svet, v mnogih primerih pa se preoblikujeta njivain travnik v grmičevje. Marsikje opuščajo kmetijsko obdelavo tudi tam, kjer so za kmetijstvo ugodni naravni pogoji. To opuščanje kmetijske obdelave zemlje je intenzivno predvsem tam, kjer je zemlja z dedovanjem ali z nakupom prišla v roke maščanom, ki si skušajo v ugodnem prirodnem ampientu s pregraditvijo kmečke hiše, staje, zidanice ali kakega drugega gospodarskega poslopja, urediti počitniško hišico.

Večina kmečkega prebivalstva je našla svoje zaposlitev v povečanih ali na novo nastalih industrijskih obratih. Medtem ko se je prva generacija iz kmečkega v nekmečke poklice preslojenega prebivalstva še zadovoljevala z nekvalificiranimi delovnimi mesti ter je morala zaradi nizkih prejemkov v industriji dopolnjevati svoje dohodke za preživljanje druživne z delom na zemlji, pa mlada generacija vsa bolj odklanja kombinacijo dvojne zaposlitve ter terja delovna mesta izven kmetijstva tudi za svoje žene.

Industrializirana območja Sloenije so se zdiferencirala na taka, ki nudijo zaposlitev obema spoloma ne glede na starost in kvalifikacije, ter na tista, ki nudijo zaposlitev

le enemu spolu in še to večinoma na nekvalificiranem delovnem mestu. Izoblikovala so se gospodarsko razvitejša področja v stari prometni osi Slovenije med Mariborom, Celjem Ljubljano in Jesenicami ter nova gospodarsko razvitejša jedra na Koprskem, na območju Nove Gorice, Novega mesta in Velenja. Vse ostala področja pa pripadajo področjem s slabše strukturiranimi industrijskimi in rudarskimi delovnimi mesti ali pa agrarno zaostalim področjem.

Razlike v zdiferenciranosti Slovenije se pa še večajo zaradi razlik v infrastrukturni opremljenosti zdravstvene službe, izobraževalnih, kulturnih in znanstvenih ustanov ter prometne povezanosti.

Socialni geografi ne iščemo socialnih razlik samo v ekonomski strukturi, temveč tudi v načinu življenja prebivalstva glede na zaposlitev, bivanje, oskrbo, izobraževanje, zdravstvo, promet in rekreacijo. Tako metodološko izhodišče omogoča socialnemu geografu delitev prebivalstva na skupine, ki se med seboj razlikujejo po zgoraj navedenih elementih in s tem tudi po njihovem načinu in radiju reagiranja ter izkoriščanja prostora.

Po načinu življenja prebivalstva, po gospodarskih razmerah in po opremljenosti prostora so se v Sloveniji zelo jasno izoblikovali trije tipi področij, ki se po svojih socialnih razlikah med seboj bistveno ločijo.

Izoblikovala so se:

- a) področja odmiranja prebivalstva;
- b) področja praznjenja in
- c) področja koncentracije prebivalstva.

Področja odmiranja prebivalstva so postala vša periferna

hribovita območja Slovenije, ki obsegajo dobro petino slovenskega prostora. Zaradi konstantnega povejnega odseljevanja mladega prebivalstva že dve desetletji močno nazaduje število prebivalstva; umrljivost je že večja od rodnosti, preostalo prebivalstvo pa že močno ostareva.

Obsežnejša področja koncentracije prebivalstva, ki obsegajo manj kot petino slovenskega prostora, so večinoma ravninska in dolinska območja ob prometnih poteh v trikotju med Mariborom, Celjem, Ljubljano in Jesenicami, kjer se že dve desetletji stekajo doselitveni tokovi prebivalstva je toč v stalnem naraščanju.

Področja praznenja prebivalstva, ki obsegajo dobro polovico slovenskega prostora, so tista, kjer se v zadnjih dveh desetletjih kažejo tendence nazadovanja števila prebivalstva. Vendar se ta področja razlikujejo od področij odmiranja po tem, da je število rojstev pri njih večje od števila umrlih. Področja praznenja prebivalstva so po demografskem razvoju tipična prehodna področja, pri katerih še ni jasno, ali se bodo preoblikovala v tip odmiranja ali v tip koncentracije prebivalstva.

Na tetri tipe področij so vezane tudi prostorsko relevantne socialne skupine prebivalstva, ki so indikatorji za socialno razlikovanje omenjenih treh tipov področij. Izhodišče za to delitev nam je udeležba prebivalstva pri obvladovanju prostora glede na zaposlitev, bivanje in rekreacijo.

V prvo skupino sodijo kmečki prebivalci s področij odmiranja prebivalstva, ki prebivajo tam, kjer delajo, in zato ker še ne poznajo prostega časa, tudi ne poznajo prostora za rekreacijo. Njihov radij gibanja in življenja sta omejena na malo obsežen prostor.

V drugo skupino sodijo večinoma delavci s področij praznjenja prebivalstva, ki žive več kilometrov stran od kraja zaposlitve na kmečkem domu kot polkmetje ali pa v novo zgrajeni hiši v bližini rodnega kraja. To je tisti del slovenskega prebivalstva, ki z delom na svoji kmetiji ne more toliko zaslužiti, da bi lahko preživeljal svoje družino. Zaradi nizke kvalificiranosti pa prav tako ne bi mogel preživljati družine z zaslužkom izven doma v nekmečkem poklicu. Ta skupina prebivalcev zaradi čezmerne zaposlitve in nizkih dohodkov tudi ne pozna prostega časa in oddiha. Od skupine kmetov se loči le po tem, da je radij njihovega gibanja v prostoru zaradi prihajanja iz vasi na delo večji.

V tretje skupino pa sodijo prebivalci s področij koncentracije prebivalstva, ki žive v ugodnem okolju v mestih ali obmestnih področjih, stran od delovnega mesta. Leti lahko uživajo svoj prosti čas v svojih počitniških hišicah, ki jih imajo v širši agrarni okolici mest, v Alpah ali v Primorju. To je tista supermobilna skupina prebivalstva, ki si je v razliko od ostalih dveh skupin že ustvarila življenjske pogoje, ki so značilni za višje plasti moderne industrijske družbe. Ta skupina prebivalstva s svojim življenjem in prehajanjem iz kraja v kraj zaposlitve ter v kraj oddiha obvladuje širok in urbano urejen prostor.

Vem, da je ta delitev zelo shematična. Prebivalstvo teh treh področij bilahko še naprej delili na socialne podskupine. Da bo slika bolj jasna, naj podčrtam, da se te socialne skupine prebivalstva po odnosu do prostora, ki ga obvladujejo, razlikujejo tudi po drugih znakih.

Kmečko prebivalstvo s področij odmiranja živiv infrastrukturno neurejenem prostoru. Njihov stanovanjski prostor je večinoma tak, kot je bil pred petdesetimi leti. Gospodinjstva niso priključena na javne komunalne naprave kot npr. na vodovod, plinovod, kanalizacijo in toplovod ali centralno ogrevanje; priključena so le na električno omrežje, pa še temu se morajo nekatera odpovedati zaradi prenizkih dohodkov. Prebivalstvo teh področij je zaradi slabih prometnih poti in zvez močno oddaljeno od centrov potrošnje, izobraževanja, kulture in zdravstvene službe.

Tudi polkmetje s področij praznenja prebivalstva žive v komunalno slabo opremljenih stanovanjih. Od kmečkega prebivalstva s področij praznenja so na boljšem le v toliko, da so prometno bolje povezani s središči oskrbe, zdravstva, izobraževanja in kulture. Otroci s teh področij lahko obiskujejo višje organizirano osnovno šolo, pa tudi nekatere tipe strokovnih in srednjih šol, ne da bi se jim bilo potrebno odseljevati iz doma.

Tretja, tako imenovana skupina supermobilnih prebivalcev, pa ima svoja stanovanja v komunalno urejenih naseljih s kanalizacijo, vodovodom, prihodovom, toplovodom ali s centralnim ogrevanjem. Tudi njihove weekend hišice so v območjih, ki so, če že ne v celoti, pa vsaj deloma komunalno urejena. Kraji njihovega bivanja, zaposlitve in oddiha so večinoma ob dobrih prometnih poteh, zato ti lahko udobno komunicirajo.

ZV: Prosimo, če nakažete, kakšen bi moral biti položaj slovenskega kmeta v naši povojni družbi.

VK: Pri nas še vedno ocenjujemo kmeta le z vidika njego-

ve osnovne funkcije pridelave živil. Vse premalo se zavedamo, da kmet s svojim delom vzdržuje in oblikuje kulturno pokrajino in s tem tudi prostor oddiha za urbano prebivalstvo. Premalo se tudi zavedamo, da kmet z obdelavo zemlje varuje pokrajino pred elementarnimi nevarnostmi ter da z obdelavo njiv, z nega travnikov in gozda vzdržuje ravnotežje med naravnim in družbenim okoljem.

V razvitih deželah, kjer se že zavedajo potreb po rekreaciji urbanega prebivalstva v kultivirani agrarni pokrajini, se vse bolj širijo glasovi, da bi morali kmetu, če ga hočemo obdržati na podeželju, plačevati tudi funkcijo negovanja kulturne pokrajine. V nekaterih alpskih deželah, kjer sili grmičevje zaradi opuščanja košnje na smučišča, izplačujejo občine kmetom določene denarne nagrade za negovanje travnikov.

O vsem tem bomo prisiljeni tudi v Sloveniji razmišljati, če bomo hoteli obdržati poseljeni prostor in še naprej proizvajati del prehrane ter vzdrževati kulturno pokrajino za rekreacijo domačega prebivalstva in tujih turistov.

Poleg posebne nagrade kmetom za vzdrževanje kulturne pokrajine bomo morali v vseh poseljenih področjih urediti infrastrukturo, saj moramo modernizirati tudi kmečki dom.

Vprašanje demografske strukture kmečkega prebivalstva Slovenije je eno od temeljnih in odprtih političnih problemov. Sedanja demografska struktura slovskega kmečkega prebivalstva je v znamenju izumiranja. Zato se odpira vprašanje, kdo bo dal nov, biološko čvrst naraščaj in delovno silo negrarnim dejavnostim, saj se je doslej leta v veliki meri rekrutirala iz kmečkega prebivalstva.

Prav gotovo bi bilo enotno nacionalno socialno-zdravstveno zavarovanje eden od temeljnih pogojev za homogenizacijo celotne slovenske družbe. To pa je tudi naš dolgoročen politični cilj.

ZV: Kakšni so problemi slovenskih narodnih manjšin v luči nakazanih problemov slovenskega prostora? In kakšna naj bo ustrezna strategija na področju uveljavljanja naših manjšinjskih pravic?

VK: Slovenska narodnostna manjšina v Italiji, Avstriji in na Madžarskem doživlja podobno socialno preobrazbo, kot jo doživljamo Slovenci v SRS in prebivalci drugih evropskih dežel. Zamejski Slovenci zelo hitro prehajajo iz kmečkega v druge poklice in s tem vzporedno prehaja tudi njihova zemlja v roke nekmečkega prebivalstva. Ker niso več eksistenčno odvisni od zemlje, tudi niso več nanjo emoncialno navezani. Zato pri zamejskih Slovencih, zlasti na Tržaškem Krasu in na Goriškem v Italiji ter na turistično razvitih področjih avstrijske Koroške sledimo vse bolj intenzivni preprodaji zemlje. Toda to prehajanje zemlje iz rok kmečkega v roke nekmečkemu prebivalstvu pa v zamejstvu pomeni prehajanje zemlje v roke italijanskemu in nemškemu živilju, zato je ta pojav tudi dejavnik raznerodovanja Slovencev.

Če hočemo Slovenci iz SR Slovenije resnično nekaj prispevati k zaščiti slovenskega živilja v zamejstvu, mu moramo pomagati pri enakopravnem uveljavljanju v vseh oblikah modernega življenja, predvsem v izobraževanju, v gospodarstvu in pri prosvetno-kulturnem delu, ne nazadnje pa tudi pri vseh tistih oblikah aktivnosti, ki potrebu-

jeje pomoč v obliki znanstveno-raziskovalnega dela.

Mislím, da nam daje za to dovolj možnosti sodoben politični koncept dela Socialistične zveze Slovenije, ki naj bi bila usmerjevalec naših prizadevanj na tem področju.

ZV: Ali je dolgoročno planiranje v Sloveniji skladno z opisano problematiko slovenskega prostora? Kaj moramo storiti, če želimo družbene procese obvladovati, ne pa se jim prilagajati in jih le nemočno registrirati?

VK: Slovenci skušamo opredeliti vizijo svoje prihodnosti z zasnovo koncepta dolgoročnega gospodarskega razvoja in z regionalno-prostorskim planom Slovenije. Ob pripravah teh dveh nalog smo šele spoznali, da mnogih elementov in dejavnikov našega razvoja ne obvladujemo in da smo doslej preveč zanemarili družbenoslovne raziskave. Prav gotovo pa je med našimi najbolj pozitivnimi spoznanji to, da smo prišli v socialnem razlikovanju zaradi prepuščanja gospodarskega in socialnega razvoja stihiji že tako daleč, da to postaja resna zavora celotnemu razvoju Slovenije.

Kot instrument socialnega uravnavanja razvoja naj bi služil policentrični sistem, ki bi enskomerno usmerjal gospodarski in socialni razvoj Slovenije iz več središč. Ta sistem naj bi bil zagotavljal enake možnosti izobraževanja, zaposlovanja, zdravstvene in socialne zaščite in preskrbe vsemu prebivalstvu Slovenije ne glede na kraj rojstva, ali kraj bivanja.

Gilji so jasni, vendar se mi dozdeva, da se ta načela ob dnevnem reševanju različnih družbenih problemov uveljavljajo le še premalo dosledno. Še vedno ostajajo za gospodarska vlaganja in za naseljevanje sposobnejšega in

mobilnejšega prebivalstva privlačnejša le nekatera izbrana območja, ki obsegajo zelo majhen del slovenskega prostora. Dokopati se bomo morali do prepričanja, da uveljavljanje policentrizma ni le stvar poklicnih plenerjev, temvč tudi širokega kroga vseh tistih dejavnikov, ki v kakršnikoli obliki v merilu celotne republike ali občina s svojimi posegi usmerjajo razvoj gospodarskih in negospodarskih dejavnosti,

ZV: Ali si zdravstvena služba lahko obeta praktične koristi od izsledkov socialne geografije? Kako si zamišljate uspešno sodelovanje?

VK: Ker je bil doslej pri programiranju zdravstvene službe regionalni prostorski aspekt skoraj odsoten, menim, da je pomanjkljivost mreže in strukture zdravstvene službe tudi prispevala k socialno-prostorski z diferenciranosti Slovenije. Zato mislim, da bi pri načrtovanju mreže in strukture zdravstvene službe že lahko služili rezultati socialnogeografskega proučevanja Slovenije. Socialni geografi bi lahko s svojimi aspekti pomagali pri pripravi takega programa razvoja zdravstvene službe, ki bi slovel na policentrični zasnovi družbenega razvoja Slovenije.

ZV: Kakšno organizacijsko obliko zdravstvene službe bi torej predlagali in kako pri obstoječem načinu financiranja zagotoviti njeno enakomerno učinkovitost v celotnem slovenskem prostoru?

VK: Zdravstvena služba bo v bodoče morala biti organizirana tako, da bo lahko predstavljala enega od temeljnih dejavnikov policentričnega sistema ter da bo lahko odločilno vplivala na način poselitve prebivalstva v

Sloveniji. Prostorsko bo morala biti organizirana tako, da se je bodo lahko enakopravno posluževali vsi sloji prebivalstva Slovenije, ne glede na kraj ali območje njihovega bivanja. Zdravstvena služba je po mojem eden od pomembnih dejavnikov družbenega razvoja. Zato bomo morali zdravstveno službo urejati s širših družbenih aspektov, kot smo bili doslej vajeni.

ZV: Zanimajo nas vaši načrti v raziskovalni dejavnosti.

VK: V našem delu bodo tudi v bodoče še naprej v ospredju regionalni problemi Slovenije in Slovencev, ne glede na njihov kraj bivanja, tako da bomo zajeli ves prostor gibanja Slovencev, tistih, ki prebivajo v SRS, in tistih, ki so v zamejstvu, na sezonskem delu in v izseljeništvu.

prof .dr. Vladimir KLEMENČIČ

AKTUALNI RAZGOVORI

RAZGOVOR UREDNIŠTVA ZV Z DR. VLADIMIROM KLEMENČIČEM,
IZREDNIM PROFESORJEM ODDELKA ZA GEOGRAFIJO FILOZOFSKE
FAKULTETE V LJUBLJANI IN DIREKTORJEM INŠTITUTA ZA
GEOGRAFIJO UNIVERZE V LJUBLJANI

Rojen leta 1926 v Ljubljani. Diplomiral iz geografije na
filozofski fakulteti v Ljubljani leta 1951. Doktoriral
leta 1956 in bil leta 1966 izvoljen za izrednega pro-
fesorja geografije na filozofski fakulteti v Ljubljani.

V domačem in tujem tisku je objavil okoli 50 strokovnih
prispevkov in sodeloval z referati na 2° jugoslovanskih in
mednarodnih simpozijih ali posvetovanjih.

Kot član mednarodnih geografskih komisij je vodil in
sodeloval v geografskih raziskovalnih skupinah doma in
v tujini.

ZV: ^Aatere objektivne potrebe industrijske družbe so
botrovale rojstvu socialne geografije?

VK: Že v uvodu moram podčrtati, da socialne geografije
ne smemo pojmovati kot posebne nove znanstvene discipli-
ne ali kot nove veje v sklopu geografskih znanosti. Z
uveljavljanjem industrijske tehnologije so se začele
pokrajine močno socialno diferencirati. Zato so začeli
geografi že v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno
preučevati prostor tudi iz socialnega aspekta. Začetkom
socialno-geografske šole moremo (sklepati) slediti v Fran-
ciji. Po drugi svetovni vojni so pa postali nosilci te

šole geografi na Nizozemskem in v Zahodni Nemčiji. V zadnjem desetletju so socialni geografi prav zaradi vnašanja socialnega aspekta uspešno aplicirali svoja izhodišča v regionalno-prostorskem planiranju in v urbanizmu.

ZV: Od kdaj beležimo začetke socialne geografije na Slovenskem in kakšen je njen pomen za slovenski prostor?

VK: V slovenskem geografskem tisku lahko že pred drugo svetovno vojno zasledimo prve poizkuse vgrajevanja socialnega aspekta pri tolmačenju prostorsko relevantnih družbenih pojavov, ki izražajo socialno diferenciranost Slovenije v Ilešičevih študijah o agrarni prenaseljenosti in o sistemih poljske razdelitve Slovenije.

V zadnjem desetletju pa smo v inštitutu za geografijo univerze v Ljubljani razvijali metodologijo socialno-geografskih raziskav skupno s tematsko kartografijo in se pri tem povezovali z danes najmočnejšim socialno-geografskim centrom v Münchnu.

Razvijanje socialno-geografske metodologije so nam narekovale izredno hitre regionalno-socialne in regionalno-gospodarske spremembe, ki so vnesle v slovenski prostor veliko notranjo-prostorsko socialno diferenciacijo in izoblikovanje gospodarsko ter socialno različno razvitih področij. Rezultati dosedanjih socialno-geografskih raziskav v Sloveniji so pokazali, da lahko govorimo o specifičnih potezah razkroja klasične agrarne in o oblikovanju moderne industrijske družbe. Tej posebnosti je v veliki meri botroval poseben geopolitičen položaj SR Slovenije s tipičnimi potezami obmejne tranzitne lege ob odprti meji in z evropsko prometno križiščno lego med deželami, ki pripadajo različnim gospodarskim in vojaškim grupacijam z različnimi družbenimi sistemi. K

socialni diferenciranosti Slovenije so močno prispevale tudi prirodnogeografske razlike v osnovah za kmetijstvo in turizem, neugodna zemljiško posestna struktura ter specifičen razvoj industrializacije.

ZV: Kakšen je torej oris slovenskega prostora z značilnimi pokazovalci družbeno socialne dinamike po 2. svetovni vojni?

VK: Menda je le redka dežela na svetu, ki bi v četrtini stoletja doživela tako velike socialne spremembe. Danes industrijsko razvite evropske dežele so za znižanje kmečkega prebivalstva od dobrih dveh tretjin na dobro šestino potrebovale 50, nekatere pa tudi 100 let. Zato so se pri nas nakopičili številni problemi, ki jih nismo sproti reševali in smo se jih komaj zavedali. Naj navedem (sve-) samo nekaj značilnosti: Še pred drugo svetovno vojno je imela Slovenija dve tretjini kmečkega prebivalstva. Več kot 10% kmečkega prebivalstva je imelo tedaj tudi veliko število slovenskih mest. Zaradi gospodarskih kriz je bilo delavstvo, zlasti tisto, ki je prebivalo na podeželju, pogostokrat brez dela. Zato so si morali zagotoviti za svojo družino najnujnejšo prehrano z delom na lastni ali na najeti parceli. Mnogi, ki niso imeli zemlje, so si priškržili del prehrane skupaj s svojimi družinskimi člani z delom pri kmetih. Tako lahko trdimo, da je bilo v obdobju do druge svetovne vojne tri četrtine Slovencev odvisnih od kmečke zemlje.

Danes je v Sloveniji komaj 18% kmečkega prebivalstva. Vendar pa je od kmetijskva eksistenčno odvisno manj kot 10% kmečkega prebivalstva. Del kmetov živi zaradi ostrelosti od socialnih podpor ali drugih virov pomoči.

Tako hitremu znižanju števila kmečkega prebivalstva je vzrok tudi neugodna zemljiška struktura. Posest, ki večinoma ne dosega 8 ha kmečke zemlje oziroma 5 ha obdelovalnih površin, razdrobljenih na več parcel ter razdrobljenih na več parcel ter razmetanih po vaškem zemljišču, ki večinoma ne presegajo velikosti 3⁰ a, ne more biti osnova za racionalno, tehnizirano in komercializirano kmetijstvo. Zato se je takoj po drugi svetovni vojni močno intenziviral proces poklicnega preusmerjanja iz kmečkega v nekmečke poklice. Ta proces je dosegel do danes že tako stopnjo, da je ostalo med kmeti malo aktivnih moških, ki bi bili mlajši od 40 let. Mladi prirodni prirastek odraslega kmečkega prebivalstva se v majhni meri zaposluje v kmetijstvu. Posebej je potrebno podčrtati, da je v zadnjih letih beg iz kmetijstva še močnejši pri kmečkih dekletih kot pa pri fantih.

V rokah kmečkih gospodinjstev je danes manj kot 30% kmečkih gospodarstev različnih velikosti. Od teh kmečkih gospodinjstev je četrтина takih, ki so sestavljena le iz ostarelih, nad 60 let starih članov, okoli petina pa je takih, ki imajo mlado moško delovno silo, ki zaradi intenzivnega bega kmečkih deklet s kmetij ne more dobiti žene - kmečke gospodinje.

Posebnost našega socialnega razvoja pa je tudi v tem, da kmetje, ki zamenjujejo kmečki poklic z nekmečkim, obdrže v posesti kmečko zemljo in postanejo, če zemljo še naprej obdelujejo, tako imenovani polkmetje. Če pa obdelavo zemlje opuste, pa postanejo nekmetje z zemljiško posestviijo. Na ta način prehaja kmečka zemlja v roke lastniku,

ki ni več eksistenčno odvisen od kmetijstva in zato tudi ni več emocionalno navezan na zemljo. Z zemljo gospodari tako, kot mu to narekujejo njegove koristi, ki so pogosto v močnem nasprotju z družbenimi potrebami. Nekdaj ižilično podoba slovenske pokrajine z maksimalno izkoriščenostjo zemlje zamenjuje nova podoba kmetijske slabo ali sploh ne izkoriščene zemlje. Nekdanje njive so se preoblikovale v travnat svet, v mnogih primerih pa se preoblikujeta njivain travnik v graščevje. Marsikje opuščajo kmetijsko obdelavo tudi tam, kjer so za kmetijstvo ugodni naravni pogoji. To opuščanje kmetijske obdelave zemlje je intenzivno predvsem tam, kjer je zemlja z dedovanjem ali z nakupom prišla v roke maščanom, ki si skušajo v ugodnem prirodnem ambientu s pregraditvijo kmečke hiše, staje, zidanice ali kaknega drugega gospodarskega poslojja, urediti počitniško hišico.

Večina kmečkega prebivalstva je našla svoje zaposlitev v povečanih ali na novo nastalih industrijskih obratih. Medtem ko se je prva generacija iz kmečkega v nekmečke poklice preslojenega prebivalstva še zadovoljevala z nekvalificiranimi delovnimi mesti ter je morala zaradi nizkih prejemkov v industriji dopolnjevati svoje dohodke za preživljanje druživke z delom na zemlji, pa mlada generacija vse bolj odklanja kombinacijo dvojne zaposlitve ter terja delovna mesta izven kmetijstva tudi za svoje žene.

Industrializirana območja Slovenije so se zdiferencirala na taka, ki nudijo zaposlitev obema spoloma ne glede na starost in kvalifikacijo, ter na tista, ki nudijo zaposlitev

le enemu spolu in še to večinoma na nekvalificiranem delovnem mestu. Izoblikovala so se gospodarsko razvitejša področja v stari prometni osi Slovenije med Mariborom, Celjem Ljubljano in Jesenicami ter nova gospodarsko razvitejša jedra na Koprskem, na območju Nove Gorice, Novega mesta in Velenja. Vsa ostala področja pa pripadajo področjem s slabše strukturiranimi industrijskimi in rudarskimi delovnimi mesti ali pa agrarno zaostalim področjem.

Razlike v zdiferenciranosti Slovenije se pa še večajo zaradi razlik v infrastrukturni opremljenosti zdravstvene službe, izobraževalnih, kulturnih in znanstvenih ustanov ter prometne povezanosti.

Socialni geografi ne iščemo socialnih razlik samo v ekonomski strukturi, temveč tudi v načinu življenja prebivalstva glede na zaposlitev, bivanje, oskrbo, izobraževanje, zdravstvo, promet in rekreacijo. Tako metodološko izhodišče omogoča socialnemu geografu delitev prebivalstva na skupine, ki se med seboj razlikujejo po zgoraj navedenih elementih in s tem tudi po njihovem načinu in radiju reagiranja ter izkoriščanja prostora.

Po načinu življenja prebivalstva, po gospodarskih razmerah in po opremljenosti prostora so se v Sloveniji zelo jasno izoblikovali trije tipi področij, ki se po svojih socialnih razlikah med seboj bistveno ločijo.

Izoblikovala so se:

- a) področja odmiranja prebivalstva;
- b) področja praznjenja in
- c) področja koncentracije prebivalstva.

Področja odmiranja prebivalstva so postala v glavnem periferna

hribovita območja Slovenije, ki obsegajo dobro petino slovenskega prostora. Zaradi konstantnega povejnega odseljevanja mladega prebivalstva že dve desetletji močno nazaduje število prebivalstva; umrljivost je že večja od rodnosti, preostalo prebivalstvo pa že močno ostareva.

Obsežnejša področja koncentracije prebivalstva, ki obsegajo manj kot petino slovenskega prostora, so večinoma ravninska in dolinska območja ob prometnih poteh v trikotju med Mariborom, Celjem, Ljubljano in Jesenicami, kjer se že dve desetletji stekajo doselitveni tokovi prebivalstva je toč v stalnem naraščanju.

Področja praznenja prebivalstva, ki obsegajo dobro polovico slovenskega prostora, so tista, kjer se v zadnjih dveh desetletjih kažejo tendence nazadovanja števila prebivalstva. Vendar se ta področja razlikujejo od področij odmiranja po tem, da je število rojstev pri njih večje od števila umrlih. Področja praznenja prebivalstva so po demografskem razvoju tipična prehodna področja, pri katerih še ni jasno, ali se bodo preoblikovala v tip odmiranja ali v tip koncentracije prebivalstva.

Na tetri tipe področij so vezane tudi prostorsko relevantne socialne skupine prebivalstva, ki so indikatorji za socialno razlikovanje omenjenih treh tipov področij. Izhodišče za to delitev nam je udeležba prebivalstva pri obvladovanju prostora glede na zaposlitev, bivanje in rekreacijo.

V prvo skupino sodijo kmečki prebivalci s področij odmiranja prebivalstva, ki prebivajo tam, kjer delajo, in zato ker še ne poznajo prostega časa, tudi ne poznajo prostora za rekreacijo. Njihov radij gibanja in življenja sta omejena na malo obsežen prostor.

V drugo skupino sodijo večinoma delavci s področij praznjenja prebivalstva, ki žive več kilometrov stran od kraja zaposlitve na kmečkem domu kot polkmetje ali pa v novo zgrajeni hiši v bližini rodnega kraja. To je tisti del slovenskega prebivalstva, ki z delom na svoji kmetiji ne more toliko zaslužiti, da bi lahko preživel svojo družino. Zaradi nizke kvalificiranosti pa prav tako ne bi mogel preživljati družine z zaslužkom izven doma v nekmečkem poklicu. Ta skupina prebivalcev zaradi čezmerne zaposlitve in nizkih dohodkov tudi ne pozna prostega časa in oddiha. Od skupine kmetov se loči le po tem, da je radij njihovega gibanja v prostoru zaradi prihajanja iz vasi na delo večji.

V tretjo skupino pa sodijo prebivalci s področij koncentracije prebivalstva, ki žive v ugodnem okolju v mestih ali obmestnih področjih, stran od delovnega mesta. Leti lahko uživajo svoj prosti čas v svojih počitniških hišicah, ki jih imajo v širši agrarni okolici mest, v Alpah ali v Primorju. To je tista supermobilna skupina prebivalstva, ki si je v razliko od ostalih dveh skupin že ustverila življenjske pogoje, ki so značilni za višje plasti moderne industrijske družbe. Ta skupina prebivalstva s svojim življenjem in prehajanjem iz kraja v kraj zaposlitve ter v kraj oddiha obvladuje širok in urbano urejen prostor.

Vem, da je ta delitev zelo shematična. Prebivalstvo teh treh področij bilahko še naprej delili na socialne podskupine. Da bo slika bolj jasna, naj podčrtam, da se te socialne skupine prebivalstva po odnosu do prostora, ki ga obvladujejo, razlikujejo tudi po drugih znakih.

Kmečko prebivalstvo s področij odmiranja živiv infrastrukturno neurejenem prostoru. Njihov stanovanjski prostor je večinoma tak, kot je bil pred petdesetimi leti. Gospodinjstva niso priključena na javne komunalne naprave kot npr. na vodovod, plinovod, kanalizacijo in toplovod ali centralno ogrevanje; priključena so le na električno omrežje, pa še temu se morejo nekatera odpovedati zaradi prenizkih dohodkov. Prebivalstvo teh področij je zaradi slabih prometnih poti in zvez močno oddaljeno od centrov potrošnje, izobraževanja, kulture in zdravstvene službe.

Tudi polkmetje s področij praznenja prebivalstva žive v komunalno slabo opremljenih stanovanjih. Od kmečkega prebivalstva s področij praznjenja so na boljšem le v toliko, da so prometno bolje povezani s središči oskrbe, zdravstva, izobraževanja in kulture. Otroci s teh področij lahko obiskujejo višje organizirano osnovno šolo, pa tudi nekatere tipe strokovnih in srednjih šol, ne da bi se jim bilo potrebno odseljevati iz doma.

Tretje, tako imenovana skupina supermobilnih prebivalcev, pa ima svoja stanovanja v komunalno urejenih naseljih s kanalizacijo, vodovodom, plinovodom, toplovodom ali s centralnim ogrevanjem. Tudi njihove weekend hišice so v območjih, ki so, če že ne v celoti, pa vsaj deloma komunalno urejena. Kraji njihovega bivanja, zaposlitve in oddiha so večinoma ob dobrih prometnih poteh, zato ti lahko udobno komunicirajo.

ZV: Prosimo, če nakažete, kakšen bi moral biti položaj slovenskega kmeta v naši povejni družbi.

VK: Pri nas še vedno ocenjujemo kmeta le z vidika njego-

ve osnovne funkcije pridelave živil. Vse premalo se zavedamo, da kmet s svojim delom vzdržuje in oblikuje kulturno pokrajino in s tem tudi prostor oddiha za urbano prebivalstvo. Premalo se tudi zavedamo, da kmet z obdelavo zemlje varuje pokrajino pred elementarnimi neizgoda- mi ter da z obdelavo njiv, z nego travnikov in gozda vzdržuje ravnotežje med naravnim in družbenim okoljem.

V razvitih deželah, kjer se že zavedajo potreb po rekreaciji urbanega prebivalstva v kultivirani agrarni pokrajini, se vse bolj širijo glasovi, da bi morali kmetu, če ga hočemo obdržati na podeželju, plačevati tudi funkcijo negovanja kulturne pokrajine. V nekaterih alpskih deželah, kjer sili grmičevje zaradi opuščanja košnje na smučišča, izplačujejo občine kmetom določene denarne nagrade za negovanje travnikov.

O vsem tem bomo prisiljeni tudi v Sloveniji razmišljati, če bomo hoteli obdržati poseljeni prostor in še naprej proizvajati del prehrane ter vzdrževati kulturno pokrajino za rekreacijo domačega prebivalstva in tujih turistov.

Fo- leg posebne nagrade kmetom za vzdrževanje kulturne pokrajine bomo morali v vseh poseljenih področjih urediti infrastrukturo, saj moramo modernizirati tudi kmečki dom.

Vprašanje demografske strukture kmeškega prebivalstva Slovenije je eno od temeljnih in odprtih političnih problemov. Sedanja demografska struktura slovskega kmeškega prebivalstva je v znamenju izumiranja. Zato se odpira vprašanje, kdo bo dal nov, biološko čvrst naraščaj in delovno silo negrarnim dejavnostim, saj se je doslej le-ta v veliki meri rekrutirala iz kmeškega prebivalstva.

Prav gotovo bi bilo enotno nacionalno socialno-zdravstveno zavarovanje eden od temeljnih pogojev za homogenizacijo celotne slovenske družbe. To pa je tudi naš dolgoročen politični cilj.

ZV: Kakšni so problemi slovenskih narodnih manjšin v luči nakazanih problemov slovenskega prostora? In kakšna naj bo ustrezna strategija na področju uveljavljanja naših manjšinjskih pravic?

VK: Slovenska narodnostna manjšina v Italiji, Avstriji in na Madžarskem doživlja podobno socialno preobrazbo, kot jo doživljamo Slovenci v SRS in prebivalci drugih evropskih dežel. Zamejski Slovenci zelo hitro prehajajo iz kmečkega v druge poklice in s tem vzporedno prehaja tudi njihova zemlja v roke nekmečkega prebivalstva. Ker niso več eksistenčno odvisni od zemlje, tudi niso več nanjo emoncialno nevezani. Zato pri zamejskih Slovencih, zlasti na Tržaškem Krasu in na Goriškem v Italiji ter na turistično razvitih področjih avstrijske Koroške sledimo vse bolj intenzivni preprodaji zemlje. Toda to prehajanje zemlje iz rok kmečkega v roke nekmečkemu prebivalstvu pa v zamejstvu pomeni prehajanje zemlje v roke italijanskemu in nemškemu življu, zato je ta pojav tudi dejavnik raznarodovanja Slovencev.

Če hočemo Slovenci iz SR Slovenije resnično nekaj prispevati k zaščiti slovenskega življa v zamejstvu, mu moramo pomagati pri enakopravnem uveljavljanju v vseh oblikah modernega življenja, predvsem v izobraževanju, v gospodarstvu in pri prosvetno-kulturnem delu, ne nazadnje pa tudi pri vseh tistih oblikah aktivnosti, ki potrebu-

jeje pomoč v obliki znanstveno-raziskovalnega dela.

Mislím, da nam daje za to dovolj možnosti sodoben politični koncept dela Socialistične zveze Slovenije, ki naj bi bila usmerjevalec naših prizadevanj na tem področju.

ZV: Ali je dolgoročno planiranje v Sloveniji skladno z opisano problematiko slovenskega prostora? Kaj moramo storiti, če želimo družbene procese obvladovati, ne pa se jim prilagajati in jih le nemočno registrirati?

VK: Slovenci skušamo opredeliti vizijo svoje prihodnosti z zasnovo koncepta dolgoročnega gospodarskega razvoja in z regionalno-prostorskim planom Slovenije. Ob pripravah teh dveh nalog smo šele spoznali, da mnogih elementov in dejavnikov našega razvoja ne obvladujemo in da smo doslej preveč zanemarili družbenoslovne raziskave. Prav gotovo pa je med našimi najbolj pozitivnimi spoznanji to, da smo prišli v socialnem razlikovanju zaradi prepuščanja gospodarskega in socialnega razvoja stihiji. Če tako daleč, da to postaja resna zavera celotnemu razvoju Slovenije.

Kot instrument socialnega uravnavanja razvoja naj bi služil policentrični sistem, ki bi enakomerno usmerjal gospodarski in socialni razvoj Slovenije iz več središč. Ta sistem naj bi bil zagotavljal enske možnosti izbiraževanja, zaposlovanja, zdravstvene in socialne zaščite in preskrbe vsemu prebivalstvu Slovenije ne glede na kraj rojstva, ali kraj bivanja.

Cilji so jasni, vendar se mi dozdeva, da se ta načela ob dnevnem reševanju različnih družbenih problemov uveljavljajo le še premalo dosledno. Še vedno ostajajo za gospodarska vlaganja in za naseljevanje sposobnejšega in

mobilnejšega prebivalstva privlačnejša le nekatera izbrana območja, ki obsegajo zelo majhen del slovenskega prostora. Dokopati se bomo morali do prepričanja, da uveljavljanje policentrizma ni le stvar poklicnih planerjev, temvč tudi širokega kroga vseh tistih dejavnikov, ki v kakršnikoli obliki v merilu celotne republike ali občin s svojimi posegi usmerjajo razvoj gospodarskih in negospodarskih dejavnosti.

ZV: Ali si zdravstvena služba lahko obeta praktične koristi od izsledkov socialne geografije? Kako si zamišljate uspešno sodelovanje?

VK: Ker je bil doslej pri programiranju zdravstvene službe regionalni prostorski aspekt skoraj odsoten, menim, da je pomanjkljivost mreže in strukture zdravstvene službe tudi prispevala k socialno-prostorski z diferenciranosti Slovenije. Zato mislim, da bi pri načrtovanju mreže in strukture zdravstvene službe že lahko služili rezultati socialno-geografskega proučevanja Slovenije. Socialni geografi bi lahko s svojimi aspekti pomagali pri pripravi takega programa razvoja zdravstvene službe, ki bi slovel na policentrični osnovi družbenega razvoja Slovenije.

ZV: Kakšno organizacijsko obliko zdravstvene službe bi torej predlagali in kako pri obstoječem načinu financiranja zagotoviti njeno enakomerno učinkovitost v celotnem slovenskem prostoru?

VK: Zdravstvena služba bo v bodoče morala biti organizirana tako, da bo lahko predstavljala enega od temeljnih dejavnikov policentričnega sistema ter da bo lahko odločilno vplivala na način poselitve prebivalstva v

Sloveniji. Prostorsko bo morala biti organizirana tako, da se je bodo lahko enakopravno posluževali vsi sloji prebivalstva Slovenije, ne glede na kraj ali območje njihovega bivanja. Zdravstvena služba je po mojem eden od pomembnih dejavnikov družbenega razvoja. Zato bomo morali zdravstveno službo urejati s širših družbenih aspektov, kot smo bili doslej vajeni.

ZV: Zanimajo nas vaši načrti v raziskovalni dejavnosti.

VK: V našem delu bodo tudi v bodoče še naprej v ospredju regionalni problemi Slovenije in Slovencev, ne glede na njihov kraj bivanja, tako da bomo zajeli ves prostor gibanja Slovencev, tistih, ki prebivajo v SRS, in tistih, ki so v zamejstvu, na sezonskem delu in v izseljeništvu.

prof. dr. Vladimir KLEMENČIČ

AKTUALNI RAZGOVORI

RAZGOVOR UREDNIŠTVA ZV Z DR. VLADIMIROM KLEMENČIČEM,
IZREDNIM PROFESORJEM ODDELKA ZA GEOGRAFIJO FILOZOFŠKE
FAKULTETE V LJUBLJANI IN DIREKTORJEM INŠTITUTA ZA
GEOGRAFIJO UNIVERZE V LJUBLJANI

Rojen leta 1926 v Ljubljani. Diplomiral iz geografije na
filozofski fakulteti v Ljubljani leta 1951. Doktoriral
leta 1956 in bil leta 1966 izvoljen za izrednega pro-
fesorja geografije na filozofski fakulteti v Ljubljani.

V domačem in tujem tisku je objavil okoli 50 strokovnih
prispevkov in sodeloval z referati na 2° jugoslovenskih in
mednarodnih simpozijih ali posvetovanjih.

Kot član mednarodnih geografskih komisij je vodil in
sodeloval v geografskih raziskovalnih skupinah doma in
v tujini.

ZV: ^Atere objektivne potrebe industrijske družbe so
botrovale rojstvu socialne geografije?

VK: Še v uvodu moram poudariti, da socialne geografije
ne smemo pojmovati kot posebne nove znanstvene discipli-
ne ali kot nove veje v sklopu geografskih znanosti. Z
uveljavljanjem industrijske tehnologije so se začele
pokrajine močno socialno diferencirati. Zato so začeli
geografi že v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno
preučevati prostor tudi iz socialnega aspekta. Začetkom
socialno-geografske šole moremo (sklepati) slediti v Fran-
ciji. Po drugi svetovni vojni so pa postali nosilci te

šole geografi na Nizozemskem in v Zahodni Nemčiji. V zadnjem desetletju so socialni geografi prav zaradi vnašanja socialnega aspekta uspešno aplicirali svoja izhodišča v regionalno-prostorskem planiranju in v urbanizmu.

ZV: Od kdaj beležimo začetke socialne geografije na Slovenskem in kakšen je njen pomen za slovenski prostor?

VK: V slovenskem geografskem tisku lahko že pred drugo svetovno vojno zasledimo prve poskuse vgrajevanja socialnega aspekta pri tolmačenju prostorsko relevantnih družbenih pojavov, ki izražajo socialno diferenciranost Slovenije v Ilešičevih študijah o agrarni prenaseljenosti in o sistemih poljske razdelitve Slovenije.

V zadnjem desetletju pa smo v inštitutu za geografijo univerze v Ljubljani razvijali metodologije socialno-geografskih raziskav skupno s tematsko kartografijo in se pri tem povezovali z danes najmočnejšim socialno-geografskim centrom v Münchnu.

Razvijanje socialno-geografske metodologije so nam narekovale izredno hitre regionalno-socialne in regionalno-gospodarske spremembe, ki so vnesle v slovenski prostor velike notranjo-prostorske socialno diferenciacije in izoblikovanje gospodarsko ter socialno različno razviti področij. Rezultati dosedanjih socialno-geografskih raziskav v Sloveniji so pokazali, da lahko govorimo o specifičnih potezah razkroja klasične agrarne in o oblikovanju moderne industrijske družbe. Tej posebnosti je v veliki meri botroval poseben geopolitičen položaj SR Slovenije s tigočnimi potezami obmejne tranzitne lege ob odprti meji in z evropsko prometno križiščno lego med deželami, ki pripadajo različnim gospodarskim in vojaškim grupacijam z različnimi družbenimi sistemi. K

socialni diferenciranosti Slovenije so močno prispevale tudi prirodnogeografske razlike v osnovah za kmetijstvo in turizem, neugodna zemljiško posestna struktura ter specifičen razvoj industrializacije.

ZV: Kakšen je torej oris slovenskega prostora z značilnimi pokazovalci družbeno socialne dinamike po 2. svetovni vojni?

VK: Menda je le redka dežela na svetu, ki bi v četrtini stoletja doživela tako velike socialne spremembe. Danes industrijsko razvite evropske dežele so za znižanje kmečkega prebivalstva od dobrih dveh tretjin na dobro šestino potrebovale 50, nekatere pa tudi 100 let. Zato so se pri nas nakopičili številni problemi, ki jih nismo sproti reševali in smo se jih komaj zavedali. Naj navedem (sve-) samo nekaj značilnosti! Še pred druge svetovne vojne je imela Slovenija dve tretjini kmečkega prebivalstva. Več kot 10% kmečkega prebivalstva je imelo tedaj tudi veliko število slovenskih mest. Zaradi gospodarskih kriz je bilo delavstvo, zlasti tisto, ki je prebivalo na podeželju, pogostokrat brez dela. Zato so si morali zagotoviti za svoje družine najnujnejšo prehrano z delom na lastni ali na najeti parceli. Mnogi, ki niso imeli zemlje, so si priškrbili del prehrane skupaj s svojimi družinskimi člani z delom pri kmetih. Tako lahko trdimo, da je bilo v obdobju do druge svetovne vojne tri četrtine Slovencev odvisnih od kmečke zemlje.

Danes je v Sloveniji komaj 18% kmečkega prebivalstva. Vendar pa je od kmetijskva eksistenčno odvisno manj kot 10% kmečkega prebivalstva. Del kmetov živi zaradi ostrelosti od socialnih podpor ali drugih virov pomoči.

Tako hitremu znižanju števila kmeškega prebivalstva je vzrok tudi neugodna zemljiška struktura. Posest, ki večinoma ne dosega 8 ha kmeške zemlje oziroma 5 ha obdelovalnih površin, razdrobljenih na več parcel ter razdrobljenih na več parcel ter razmetanih po vaškem zemljišču, ki večinoma ne presegajo velikosti 3^U a, ne more biti osnova za racionalno, tehnizirano in komercializirano kmetijstvo. Zato se je takoj po drugi svetovni vojni močno intenziviral proces poklicnega preusmerjanja iz kmeškega v nekmeške poklice. Ta proces je dosegel do danes že tako stopnjo, da je ostalo med kmeti malo aktivnih moških, ki bi bili mlajši od 40 let. Mladi prirojni prirastek odraslega kmeškega prebivalstva se v majhni meri zaposluje v kmetijstvu. Posebej je potrebno poudariti, da je v zadnjih letih beg iz kmetijstva še močnejši pri kmeških dekletih kot pa pri fantih.

V rokah kmeških gospodinjstev je danes manj kot 30% kmeških gospodarstev različnih velikosti. Od teh kmeških gospodinjstev je četrtnina takih, ki so sestavljena le iz osterelih, nad 60 let starih članov, okoli petina pa je takih, ki imajo mlade moške delovno silo, ki zaradi intenzivnega bega kmeških deklet s kmetij ne more dobiti žene - kmeške gospodinje.

Posebnost našega socialnega razvoja pa je tudi v tem, da kmetje, ki zamenjujejo kmeški poklic z nekmeškim, obdrže v posesti kmeško zemljo in postanejo, če zemljo še naprej obdelujejo, tako imenovani polkmetje. Če pa obdelavo zemlje opuste, pa postanejo nekmetje z zemljiško posestvijsko. Na ta način prehaja kmeška zemlja v roke lastniku,

ki ni več eksistenčno odvisen od kmetijstva in zato tudi ni več emoncionalno navezan na zemljo. Z zemljo gospodari tako, kot mu to narekujejo njegove koristi, ki so pogosto v močnem nasprotju z družbenimi potrebami. Nekdaj idilično podoba slovenske pokrajine z maksimalno izkoriščenostjo zemlje zamenjuje nova podoba kmetijsko slabo ali sploh ne izkoriščene zemlje. Nekdanje njive so se preoblikovale v travnat svet, v mnogih primerih pa se preoblikujeta njiva in travnik v grmičevje. Marsikje opuščajo kmetijsko obdelavo tudi tam, kjer so za kmetijstvo ugodni naravni pogoji. To opuščanje kmetijske obdelave zemlje je intenzivno predvsem tam, kjer je zemlja z dedovanjem ali z nakupom prišla v roke mašččanom, ki si skušajo v ugodnem prirodnem ambijentu s pregraditvijo kmečke hiše, staje, zidanice ali kakega drugega gospodarskega poslopya, urediti počitniško hišico.

Večina kmečkega prebivalstva je našla svojo zaposlitev v povečanih ali na novo nastalih industrijskih obratih. Medtem ko se je prva generacija iz kmečkega v nekmečke poklice preslojenega prebivalstva še zadovoljevala z nekvalificiranimi delovnimi mesti ter je morala zaradi nizkih prejemkov v industriji dopolnjevati svoje dohodke za preživljanje druživne z delom na zemlji, pa mlada generacija vsa bolj odklanja kombinacijo dvojne zaposlitve ter terja delovna mesta izven kmetijstva tudi za svoje žene.

Industrializirana območja Slovenije so se zdiferencirala na taka, ki nudijo zaposlitev obema spoloma ne glede na starost in kvalifikacijo, ter na tista, ki nudijo zaposlitev

le enemu spolu in še to večinoma na nekvalificiranem delovnem mestu. Izoblikovala so se gospodarsko razvitejša področja v stari prometni osi Slovenije med Mariborom, Celjem, Ljubljano in Jesenicami ter nova gospodarsko razvitejša jedra na Koprskem, na območju Nove Gorice, Novega mesta in Velenja. Vsa ostala področja pa pripadajo področjem s slabše strukturiranimi industrijskimi in industrijskimi delovnimi mesti ali pa agrarno zasostalim področjem.

Razlike v zdiferenciranosti Slovenije se pa še večajo zaradi razlik v infrastrukturni opremljenosti zdravstvene službe, izobraževalnih, kulturnih in znanstvenih ustanov ter prometne povezanosti.

Socialni geografi ne iščemo socialnih razlik samo v ekonomski strukturi, temveč tudi v načinu življenja prebivalstva glede na zaposlitev, bivanje, oskrbo, izobraževanje, zdravstvo, promet in rekreacijo. Tako metodološko izhodišče omogoča socialnemu geografu delitev prebivalstva na skupine, ki se med seboj razlikujejo po zgoraj navedenih elementih in s tem tudi po njihovem načinu in radiju reagiranja ter izkoriščanja prostora.

Po načinu življenja prebivalstva, po gospodarskih razmerah in po opremljenosti prostora so se v Sloveniji zelo jasno izoblikovali trije tipi področij, ki se po svojih socialnih razlikah med seboj bistveno ločijo.

Izoblikovala so se:

- a) področja odmiranja prebivalstva;
- b) področja praznjenja in
- c) področja koncentracije prebivalstva.

Področja odmiranja prebivalstva so postala vlna periferne

hribovita območja Slovenije, ki obsegajo dobro petino slovenskega prostora. Zaradi konstantnega povejnega odseljavanja mladega prebivalstva že dve desetletji močno nazaduje število prebivalstva; umrljivost je že večja od rodnosti, preostalo prebivalstvo pa že močno ostareva.

Obsežnejša področja koncentracije prebivalstva, ki obsegajo manj kot petino slovenskega prostora, so večinoma ravninska in dolinska območja ob prometnih poteh v trikotju med Mariborom, Celjem, Ljubljano in Jesenicami, kjer se že dve desetletji stekajo doselitveni tokovi prebivalstva je toč v stalnem naraščanju.

Področja praznenja prebivalstva, ki obsegajo dobro polovico slovenskega prostora, so tista, kjer se v zadnjih dveh desetletjih kažejo tendence nazadovanja števila prebivalstva. Vendar se ta področja razlikujejo od področij odmiranja po tem, da je število rojstev pri njih večje od števila umrlih. Področja praznenja prebivalstva so po demografskem razvoju tipična prehodna področja, pri katerih še ni jasno, ali se bodo preoblikovala v tip odmiranja ali v tip koncentracije prebivalstva.

Na te tri tipe področij so vezane tudi prostorsko relevantne socialne skupine prebivalstva, ki so indikatorji za socialno razlikovanje omenjenih treh tipov področij. Izhodišče za to delitev nam je udeležba prebivalstva pri obvladovanju prostora glede na zaposlitev, bivanje in rekreacijo.

V prvo skupino sodijo kmečki prebivalci s področij odmiranja prebivalstva, ki prebivajo tam, kjer delajo, in zato ker še ne poznajo prostega časa, tudi ne poznajo prostora za rekreacijo. Njihov radij gibanja in življenja sta omejena na malo obsežen prostor.

V drugo skupino sodijo večinoma delavci s področij praznjenja prebivalstva, ki žive več kilometrov stran od kraja zaposlitve na kmečkem domu kot polkmetje ali pa v novo zgrajeni hiši v bližini rodnega kraja. To je tisti del slovenskega prebivalstva, ki z delom na svoji kmetiji ne more toliko zaslužiti, da bi lahko preživeljal svojo družino. Zaradi nizke kvalificiranosti pa prav tako ne bi mogel preživljati družine z zaslužkom izven doma v nekmečkem poklicu. Ta skupina prebivalcev zaradi čezmerne zaposlitve in nizkih dohodkov tudi ne pozna prostega časa in oddiha. Od skupine kmetov se loči le po tem, da je radij njihovega gibanja v prostoru zaradi prihajanja iz vasi na delo večji.

V tretjo skupino pa sodijo prebivalci s področij koncentracije prebivalstva, ki žive v ugodnem okolju v mestih ali obmestnih področjih, stran od delovnega mesta. Leti lahko uživajo svoj prosti čas v svojih počitniških hišicah, ki jih imajo v širši agrarni okolici mest, v Alpah ali v Primorju. To je tista supermobilna skupina prebivalstva, ki si je v razliko od ostalih dveh skupin že ustvarila življenjske pogoje, ki so značilni za višje plasti moderne industrijske družbe. Ta skupina prebivalstva s svojim življenjem in prehajanjem iz kraja v kraj zaposlitve ter v kraj oddiha obvladuje širok in urbano urejen prostor.

Vem, da je ta delitev zelo shematična. Prebivalstvo teh treh področij bilahko še naprej deliti na socialne podskupine. Da bo slika bolj jasna, naj podčrtam, da se te socialne skupine prebivalstva po odnosu do prostora, ki ga obvladujejo, razlikujejo tudi po drugih znakih.

Kmečko prebivalstvo s področij odmiranja živiv infrastrukturno neurejenem prostoru. Njihov stanovanjski prostor je večinoma tak, kot je bil pred petdesetimi leti. Gospodinjstva niso priključena na javne komunalne naprave kot npr. na vodovod, plinovod, kanalizacijo in toplovod ali centralno ogrevanje; priključena so le na električno omrežje, pa še temu se morajo nekatera odpovedati zaradi prenizkih dohodkov. Prebivalstvo teh področij je zaradi slabih prometnih poti in zvez močno oddaljeno od centrov petrošnje, izobraževanja, kulture in zdravstvene službe.

Tudi polkmetje s področij praznenja prebivalstva žive v komunalno slabo opremljenih stanovanjih. Od kmečkega prebivalstva s področij praznenja so na boljšem le v toliko, da so prometno bolje povezani s središči oskrbe, zdravstva, izobraževanja in kulture. Otroci s teh področij lahko obiskujejo višje organizirano osnovno šole, pa tudi nekatere tipe strokovnih in srednjih šol, ne da bi se jim bilo potrebno odseljevati iz doma.

Tretja, tako imenovana skupina supermobilnih prebivalcev, pa ima svoja stanovanja v komunalno urejenih naseljih s kanalizacijo, vodovodom, prihodom, toplovodom ali s centralnim ogrevanjem. Tudi njihove weekend hišice so v območjih, ki so, če že ne v celoti, pa vsaj deloma komunalno urejena. Kraji njihovega bivanja, zaposlitve in oddiha so večinoma ob dobrih prometnih poteh, zato ti lahko udobno komunicirajo.

ZV: Prosimo, če nakažete, kakšen bi moral biti položaj slovenskega kmeta v naši povojni družbi.

VK: Pri nas še vedno ocenjujemo kmeta le z vidika njego-

ve osnovne funkcije pridelave živil. Vse premalo se zavedamo, da kmet s svojim delom vzdržuje in oblikuje kulturno pokrajino in s tem tudi prostor oddiha za urbano prebivalstvo. Premalo se tudi zavedamo, da kmet z obdelavo zemlje varuje pokrajino pred elementarnimi nevarnostmi ter da z obdelavo njiv, z nega travnikov in gozda vzdržuje ravnotežje med naravnim in družbenim okoljem.

V razvitih deželah, kjer se že zavedajo potreb po rekreaciji urbanega prebivalstva v kultivirani agrarni pokrajini, se vse bolj širijo glasovi, da bi morali kmetu, če ga hočemo obdržati na podeželju, plačevati tudi funkcijo negovanja kulturne pokrajine. V nekaterih alpskih deželah, kjer sili grmičevje zaradi opuščanja košnje na smučišča, izplačujejo občine kmetom določene denarne nagrade za negovanje travnikov.

O vsem tem bomo prisiljeni tudi v Sloveniji razmišljati, če bomo hoteli obdržati poseljeni prostor in še naprej proizvajati del prehrane ter vzdrževati kulturno pokrajino za rekreacijo domačega prebivalstva in tujih turistov.

Poleg posebne nagrade kmetom za vzdrževanje kulturne pokrajine bomo morali v vseh poseljenih področjih urediti infrastrukturo, saj moramo modernizirati tudi kmečki dom.

Vprašanje demografske strukture kmečkega prebivalstva Slovenije je eno od temeljnih in odprtih političnih problemov. Sedanja demografska struktura slovskega kmečkega prebivalstva je v znamenju izumiranja. Zato se odpira vprašanje, kdo bo dal nov, biološko čvrst naraščaj in delovno silo negrarnim dejavnostim, saj že je doslej leta v veliki meri rekrutirala iz kmečkega prebivalstva.

Prav gotovo bi bile enotno nacionalno socialno-zdravstveno zavarovanje eden od temeljnih pogojev za homogenizacijo celotne slovenske družbe. To pa je tudi naš dolgoročen politični cilj.

ZV: Kakšni so problemi slovenskih narodnih manjšin v luči nakazanih problemov slovenskega prostora? In kakšna naj bo ustrezna strategija na področju uveljavljanja naših manjšinjskih pravic?

VK: Slovenska narodnostna manjšina v Italiji, Avstriji in na Madžarskem doživlja podobno socialno preobrazbo, kot jo doživljamo Slovenci v SRS in prebivalci drugih evropskih dežel. Zamejski Slovenci zelo hitro prehajajo iz kmečkega v druge poklice in s tem vzporedno prehaja tudi njihova zemlja v roke nekmečkega prebivalstva. Ker niso več eksistenčno odvisni od zemlje, tudi niso več nanjo emocionalno navezani. Zato pri zamejskih Slovencih, zlasti na Tržaškem Krasu in na Goriškem v Italiji ter na turistično razvitih področjih avstrijske Koroške sledimo vse bolj intenzivni preprodeji zemlje. Toda to prehajanje zemlje iz rok kmečkega v roke nekmečkemu prebivalstvu pa v zamejstvu pomeni prehajanje zemlje v roke italijanskemu in nemškemu živilju, zato je ta pojav tudi dejavnik raznarodovanja Slovencev.

Če hočemo Slovenci iz SR Slovenije resnično nekaj prispevati k zaščiti slovenskega živilja v zamejstvu, mu moramo pomagati pri enakopravnem uveljavljanju v vseh oblikah modernega življenja, predvsem v izobraževanju, v gospodarstvu in pri prosvetno-kulturnem delu, ne nazadnje pa tudi pri vseh tistih oblikah aktivnosti, ki potrebu-

jejo pomoč v obliki znanstveno-raziskovalnega dela.

Mislim, da nam daje za to dovolj možnosti sodoben politični koncept dela Socialistične zveze Slovenije, ki naj bi bila usmerjevalec naših prizadevanj na tem področju.

ZV: Ali je dolgoročno planiranje v Sloveniji skladno z orisano problematiko slovenskega prostora? Kaj moramo storiti, če želimo družbene procese obvladovati, ne pa se jim prilagajati in jih le nemočno registrirati?

VK: Slovenci skušamo opredeliti vizijo svoje prihodnosti z zasnovo koncepta dolgoročnega gospodarskega razvoja in z regionalno-prostorskim planom Slovenije. Ob pripravah teh dveh nalog smo šele spoznali, da mnogih elementov in dejavnikov našega razvoja ne obvladujemo in da smo doslej preveč zanemarili družbenoslovne raziskave. Prav gotovo pa je med našimi najbolj pozitivnimi spoznanji to, da smo prišli v socialnem razlikovanju zaradi prepuščanja gospodarskega in socialnega razvoja stihiji že tako daleč, da to postaja resna zavora celotnemu razvoju Slovenije.

Kot instrument socialnega uravnavanja razvoja naj bi služil policentrični sistem, ki bi enakomerno usmerjal gospodarski in socialni razvoj Slovenije iz več središč. Ta sistem naj bi bil zagotavljal enake možnosti izobraževanja, zaposlovanja, zdravstvene in socialne zaščite in preskrbe vsemu prebivalstvu Slovenije ne glede na kraj rojstva, ali kraj bivanja.

Cilji so jasni, vendar se mi dozdeva, da se ta načela ob dnevnem reševanju različnih družbenih problemov uveljavljajo le še premalo dosledno. Še vedno ostajajo za gospodarska vlaganja in za naseljevanje sposobnejšega

mobilnejšega prebivalstva privlačnejša le nekatera izbrana območja, ki obsegajo zelo majhen del slovenskega prostora. Dokopati se bomo morali do prepričanja, da uveljavljanje policentrizma ni le stvar poklicnih planerjev, temvč tudi širokega kroga vseh tistih dejavnikov, ki v kakršnikoli obliki v merilu celotne republike ali občin s svojimi posegi usmerjajo razvoj gospodarskih in negospodarskih dejavnosti.

ZV: Ali si zdravstvena služba lahko obeta praktične koristi od izsledkov socialne geografije? Kako si zamišljate uspešno sodelovanje?

VK: Ker je bil doslej pri programiranju zdravstvene službe regionalni prostorski aspekt skoraj odsoten, menim, da je pomanjkljivost mreže in strukture zdravstvene službe tudi prispevala k socialno-prostorski zdiferenciranosti Slovenije. Zato mislim, da bi pri načrtovanju mreže in strukture zdravstvene službe že lahko služili rezultati socialnogeografskega proučevanja Slovenije. Socialni geografi bi lahko s svojimi aspekti pomagali pri pripravi takega programa razvoja zdravstvene službe, ki bi slovel na policentrični zasnovi družbenega razvoja Slovenije.

ZV: Kakšno organizacijsko obliko zdravstvene službe bi torej predlagali in kako pri obstoječem načinu financiranja zagotoviti njeno enakomerno učinkovitost v celotnem slovenskem prostoru?

VK: Zdravstvena služba bo v bodoče morala biti organizirana tako, da bo lahko predstavljal enega od temeljnih dejavnikov policentričnega sistema ter da bo lahko odločilno vplivala na način poselitve prebivalstva v

Sloveniji. Prostorsko bo morala biti organizirana tako, da se je bodo lahko enakopravno posluševali vsi sloji prebivalstva Slovenije, ne glede na kraj ali območje njihovega bivanja. Zdravstvena služba je po mojem eden od pomembnih dejavnikov družbenega razvoja. Zato bomo morali zdravstveno službo urejati s širših družbenih aspektov, kot smo bili doslej vajeni.

ZV: Zanimajo nas vaši načrti v raziskovalni dejavnosti.

VK: V našem delu bodo tudi v bodoče še naprej v ospredju regionalni problemi Slovenije in Slovencev, ne glede na njihov kraj bivanja, tako da bomo zajeli ves prostor gibanja Slovencev, tistih, ki prebivajo v SRS, in tistih, ki so v zamejstvu, na sezonskem delu in v izseljeništvu.